

# "בימים ההם בזמן הזה"

## כנס מורשת מודיעין וחנוכה ה-4

ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל

יום רביעי, א' חנוכה,  
כ"ה כסלו תשס"ח  
5 דצמבר 2007  
במרכז הרב-תחומי,  
רחוב נחל עיון 1 פינת עמק דותן,  
מודיעין מכבים-רעות

יוזם ועורך: אלכס וינרב,  
סגן ראש העירייה מודיעין מכבים-רעות  
רחוב תלתן 1, מודיעין 71700  
טל: 089726107/4

כל הזכויות שמורות  
אין להעתיק ללא רשות המחברים

ספר תקצירים מחולק לבאי הכנס לקבלת תקצירים של הכנסים הקודמים, יש לשלוח מייל ל:

[alexw@modiin.muni.il](mailto:alexw@modiin.muni.il)

פרטים נוספים: לשכת אלכס וינרב, סגן ראש העירייה 0526517894 089726107

## תוכן העניינים:

- 4.....דבר ראש העירייה משה ספקטור
- 5.....דבר סגן ראש העירייה אלכס וינרב
- 6.....גב' גיסייה פרג  
דברים לזכר יאיר פרג ז"ל
- 8.....ד"ר בועז זיסו  
לשאלת זיהויה של מודיעין העתיקה-כמה תובנות חדשות
- 9.....פרופ' שמעון גיבסון, רונה אבישר, רפאל לואיס  
מחקר הספלולים לאור חפירות בגבעת התיתורה-מודיעין
- 12.....יואב פרחי, רון לביא, ד"ר יובל גדות  
חפירות גבעת שר מודיעין-סיכום ביניים
- 13.....ד"ר אבי ששון, אדריכל רפי רייש  
תולדות תעשיית הסיד בארץ-ישראל ובאזור מודיעין לאורך הדורות
- 22.....פרופ' ב"ז קדר  
איזור מודיעין בתצלומי אוויר מ-1917 ואילך
- 23.....פרופ' נורית כנען-קדר  
חנוכיות בתעשיית המתכת בשני העשורים הראשונים למדינה
- 25.....ד"ר סוזאן וינגרטן  
נשים ואוכל ב"מגילת יהודית"
- 26.....טובה דיקשטיין  
מתכונים ומשקה אחד מארץ ישראל הקדומה
- 29.....פרופ' חיים גניזי  
מרד החשמונאים במודיעים וגזרות הדת של אנטיוכוס
- 30.....זוהר ברעם  
שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון-האל הכנעני חורון הלא הוא חורס המצרי
- 31.....שלומי מליטאנו  
דימויים של חברי המסדר הצבאי הטבטוני למכבים והזיקה ההיסטורית לישוב מודיעין

**דוד השביט**

33..... האם היה יהודה המכבי תלמידו של יהושע בן-נון?

**פרופ' גדעון שריג**

34..... ואדי ענבה-פארק טבע עירוני

**גלעד פרידמן**

35..... מחקר העקב העיטי בשפלת יהודה

**גלעד מסטאי**

37..... המרחב הירוק

**יחיאל זלינגר**

38..... מחלף בן שמן

**פרופ' יאיר פרג ז"ל**

41..... בעקבות הקברים האבודים

## **דבר ראש העירייה**

בימים האלה, ימי חג החנוכה, בהם אנו יושבים במבני האבן המעוצבים של מודיעין החדשה, אנו זוכרים את מורשתנו מורשת החשמונאים, הנישאת מן הגבעות המקיפות את האזור.

מודיעין החדשה יושבת בסמוך לממצאי מודיעין העתיקה. רוח החלוציות והמעורבות הקהילתית שמפעמת בתושביה שמגיעים למקום שעדיין נמצא בבניה, מהדהדת עם רוח העצמאות החשמונאית הקדומה.

יאיר פרג ז"ל, ידידי היקר, היה מאוהבי האזור ומחלוצי "הירוקים" שנאבקו על שמירת צביונו על כל המסורת הפזורה ברחביו. כנס זה מוקדש לו ולכל אוהבי מורשת החשמונאים בכל רחבי הארץ.

אני מאחל לכולנו חג חנוכה שמח.

בברכה,

**משה ספקטור**  
ראש העירייה  
מודיעין מכבים-רעותן

## דבר סגן ראש העירייה

היום מתקיים כנס מורשת מודיעין הרביעי ע"ש יאיר פרג ז"ל.

הכנס ממשיך מסורת חדשה שיזמתי, בה מדי שנה בחג החנוכה אנו מארחים את מיטב החוקרים, החופרים, ההיסטוריונים, הגיאוגרפים, אנשי-הרוח והציבור למפגש אקדמאי בנושא החידושים והממצאים במורשת מודיעין, מורשת המקבים וחג החנוכה.

נושאים אלו לא זכו בעבר לתשומת לב מספקת במסגרות האקדמאיות הרגילות, ועיריית מודיעין מכבים-רעות הרואה חשיבות רבה בקיום כנס זה התורם לידיעותינו בנושא מורשת מודיעין וחנוכה, בחרה לקיים כנס ייחודי זה ולתת אכסניה מדי שנה, לקיומו.

אנחנו מקווים שבעתיד ייקחו חלק בכנס גם תלמידי העיר הלומדים על מורשת מודיעין, המשתתפים בחפירות הקהילתיות ואשר חוקרים את הנושא.

ברצוני להזכיר את פרופ' יאיר פרג ז"ל אשר על שמו נקרא כנס זה, אשר במשך שנים רבות כתושב העיר, החל את תהליך הפצת המודעות לשמירת האתרים הארכיאולוגיים החשובים במודיעין והסביבה, וחלם להשתתף בכנס זה. לחוברת מצורף אחד ממאמריו.

תודתי לכל העוסקת במלאכת קיום הכנס: המרצים, ועובדי העירייה העוזרים לקיים כנס זה מדי שנה וכן לגב' גיסייה פרג אשר תורמת מדי שנה לקיום כנס זה לזכר בעלה יאיר ז"ל.

בברכת חג אורים שמח,

**אלכס וינרב**

סגן ראש העירייה  
מודיעין מכבים-רעות

## דברים על יאיר פרג שעל שמו נקרא "כנס מורשת מודיעין וחנוכה"

### גיסייה פרג

יאיר פרג ז"ל, פרופסור לבוטניקה וגנטיקה של צמחים, היה כמו שאומרים: "מלח הארץ".

יאיר נולד בשנת 1929 בשכונת בורוכוב בגבעתיים, השתייך לתנועת "הנוער העובד", היה בהגנה ובגיל 17 הצטרף לפלמ"ח ולמרות האסטמה הקשה השתתף כמעט בכל המערכות הצבאיות של מדינת ישראל.

במלחמת השחרור השתתף יאיר בקרבות במסגרת הגדוד השלישי של חטיבת יפתח משחרור צפת בצפון הארץ עד חירבת - מחז בנגב. נוסף לציוד הצבאי שנשא כל חייל על גבו - נשא יאיר גם קופסה גדולה- משאף באותם הימים. בתום המלחמה היה יאיר בן מקימי קבוץ צרעה שלמרגלות הרי ירושלים.

יאיר פרג, בוגר האוני' העברית בירושלים ודוקטור מאוניברסיטת הארווארד בארה"ב, היה מדען דגול, בעל שם עולמי בתחומי מיקולוגיה, גנטיקה ובוטניקה של צמחים והמדען הישראלי הראשון שהחל לעבוד בתחום של גנטיקת המיקרו - אורגניזמים מייצרי אנטיביוטיקה. יאיר היה ממייסדי הגן הבוטני באוניברסיטת תל אביב.

יאיר פרג היה אדם רבגוני ורב תחומי, בעל ידע בהיסטוריה וספרות וגילה התעניינות רבה גם בארכיאולוגיה.

יאיר היה איש עקרונות ויושר נפשי אינטלקטואלי, היה פטריוט וציוני, הזכרון ההיסטורי של העם היהודי והרצון לשמור על מורשתנו היהודית היו בסיס לזהותו הלאומית.

את 15 שנות חייו האחרונות הקדיש יאיר להצלת שטחים ירוקים ואתרים ארכיאולוגיים, היסטוריים באזור מודיעין ובאזורים אחרים בארץ. במסגרת רשות הגנים הלאומיים והחברה להגנת הטבע הכין יאיר, תוכנית שיקום וחיידוש הצמחים בפארקים הלאומיים, ופארק השרון ליד שפיים הוא הדוגמה הבולטת לכך.

בשנים האחרונות שמש יאיר כראש ה"עמותה לשימור אתרים ונוף במודיעין", הוא היה הכח המניע במאבק להצלת גבעת התיתורה המלאה בממצאים ארכיאולוגיים נדירים ובצמחיה עשירה ומגוונת והפיכתה לפארק טבע וארכיאולוגיה.

הוא השתתף בוועדות בנייה אזוריות וארציות, בהגשת עתירות לבג"צ ובפגישות עם חברי כנסת, יאיר עצמו נפגש אישית עם השרים לאיכות הסביבה מרפאל איתן ועד לדליה איציק.

כאיש האקדמיה הוא נפגש עם היסטוריונים, ארכיאולוגים ואנשי איכות הסביבה. הוא התכתב עם מדענים בחו"ל והכל במטרה לקבל את תמיכתם בפעילותה של העמותה.

כבוטנאי יאיר למד את הצמחייה של חבל מודיעין, הוא תכנן להוציא קטלוג של צמחי האזור.

על גבעת התיתורה, גילה יאיר זן נדיר של נורית- נורית צהובה עם מעברים מצהוב לאדום. הפעילות העניפה הזו הניבה תוצאות - גבעת התיתורה מתנשאת מעל סביבתה, פנויה מבנייה להנאתם של תושבי מודיעין וכל עם ישראל.

כל האיזור של חבל מודיעין מלא בממצאים ארכיאולוגיים - מתקופת בית ראשון ובית שני. לממצאים מתקופת החשמונאים ייחס יאיר חשיבות רבה מאוד. הוא ייחס למרד החשמונאים חשיבות מיוחדת בהיסטוריית העם היהודי ובתרבות המערב ופנה לחברי כנסת בהצעה לחוקק "חוק מודיעין". בעקבות מאמריו ופניותיו של יאיר החליט ח"כ רחבעם זאבי ז"ל להכין את הצעת החוק.

יאיר, כתב יותר מ- 150 מאמרים בנושא מודיעין בעיתונים מרכזיים ומקומיים, התראיין בתוכניות טלוויזיה ורדיו, הופיע בבתי ספר והשתתף בספורים של החברה להגנת הטבע והאיזור.

החזון של יאיר היה שאיזור מודיעין - שהוא קרא לו "ארץ המקבים" יוכרז כאתר מורשת עולמי בשורה אחת עם אתרים כמו: מצדה, ירושלים ועכו. למען הפרויקט הזה פעל יאיר עד הרגע האחרון. כמה ימים לפני הטיסה לניתוח הלב הרביעי והאחרון שלו, נפגש יאיר עם הנציג הישראלי של "איקומוס" - ארגון עולמי שעוסק בהנצחת אתרים היסטוריים בעלי ערך עולמי, ומסר לו מסמך שהכין בנושא זה.

יאיר כתב בצוואתו "הנני מבקש מעמותת שימור אתרים ונוף במודיעין שימשיכו בפיתוח מודיעין העתיקה וגם בפעילות מול " IKOMOS".

פרופ' יורם אטינגר כתב על יאיר: "יאיר היה מופת לענווה, לאומץ לב אינטלקטואלי, למחויבות למדינת ישראל ומקצוענות".

יהי זכרו ברוך.

## **לשאלת זיהויה של מודיעין העתיקה - כמה תובנות חדשות**

**ד"ר בועז זיסו, אוניברסיטת בר-אילן**

מיקומה של מודיעין העתיקה נתון בוויכוח מאז ראשית המחקר הגאוגרפי-היסטורי של ארץ-ישראל. בהרצאה הנוכחית יוצגו בקצרה אזכוריה של מודיעין במקורות העתיקים, תבדקנה ההצעות השונות לזיהויה היישוב שהועלו במחקר במהלך השנים, ויוצגו נתונים שנאספו בסקרים ובחפירות ארכאולוגיות.

בדיקת המקורות והנתונים מובילה למסקנה שיש לחפש את מודיעין בשוליים המערביים של יהודה, בקצה האזור המיושב יהודים, ממזרח לעיר לוד ובצד דרך חשובה מעיר זו לירושלים, במקום הצופה אל הים ואל מישור החוף, וכמובן באתר יישוב משמעותי שהתקיים בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית, ושנשתמר בו השם העתיק.

בעקבות בדיקת הנתונים וההצעות האפשריות, תבדק בהרצאה האפשרות לזהות את מודיעין העתיקה, היא מודיתא הביזנטית, בח'רבת אלחמאם – ח'רבת מדיא, המופיעה במפת הסקר הבריטי בשם זה, אתר השוכן בסביבה הגיאוגרפית הנדונה, בו נתגלו שרידים משמעותיים מן התקופות הרלוונטיות.



## מחקר הספלולים לאור חפירות בגבעת התיתורה - מודיעין

שמעון גיבסון, רוני אבישר ורפאל לואיס.

H.U.C. ההיברו יוניון קולג'

במאי 2006 נערכה חפירה קהילתית על המדרון המזרחי של גבעת התיתורה - מודיעין. בחפירות השתתפו ילדי בית ספר אופק, הנמצא בסמוך לאתר החפירות, הוריהם ומוריהם. את החפירות יזמו וארגנו עיריית מודיעין, החברה להגנת הטבע, ועד ההורים והנהלת בית ספר אופק ופעילי סביבה מקרב קהילת העיר מודיעין. החסות האקדמית ניתנה על ידי ההיברו יוניון קולג' - מוסד המנהל חפירות קהילתיות דומות גם ב"גבעת שר" שבמודיעין.

לחפירה הוגדרו שתי מטרות, מדעית בצד חינוכית. המטרה החינוכית הייתה ללמד בדרך חווית החפירה הארכיאולוגית את ילדי בית ספר אופק על ההיסטוריה העתיקה של האזור בו הם חיים, והחשיבות שבשמירה על ערכי טבע, נוף ומורשת הנמצאים בו. מטרתה המדעית של החפירה הייתה, לבדוק אם ישנה זיקה בין שדה הספלולים שנמצא על גבי המדרון המזרחי של גבעת התיתורה לבין האתר הכלכוליתי הממוקם תחתיו ומאפיינים ארכיאולוגיים אחרים הקיימים באזור. האתר הכלכוליתי נחפר על ידי הארכיאולוג מר לס, א. באמצע שנות התשעים במסגרת פרויקט חפירות העיר מודיעין של רשות העתיקות, בחפירתו התגלו מערות ובהן ממצא עשיר של צור וחרסים אותם תיארך לכלכולית העיסולי (אמצע האלף הרביעי לפנה"ס).

במהלך החפירות במאי 2006, הוסרה שכבת פני שטח מעל משטחי סלע גיר שכללו ספלולים, אגנים, תעלות וחציבות אחרות. החפירות העלו שלל ממצאי חרס, מתכת, זכוכית ואבן מתקופות הישוב על גבעת התיתורה, אך ממצאי הכלכולית העיסולי היו הדומיננטיים ביותר - מבחינה כמותית ומאופי השתמרות הממצא. מרבית האלמנטים החצובים שנחשפו במהלך הניקיונות היו מסוג ספלול, בעל מבנה אובלי, מוארך ורדוד, אותו נהוג לכנות במחקר "ספלול כיכר לחם" (המכונה כך משום צורתו). כמה ריכוזים של ספלולים מטיפוס זה נחפרו במתחם בוכמן - מודיעין ע"י ואן דה ברינק, א. וגולני, א., חופרי רשות העתיקות, אך כמוהם נמצאו גם במספר מקומות אחרים בסביבת מודיעין, ירושלים ובשפלת יהודה.

ספלולים *cupmarks* הם שקערוריות חצובות בסלע מעשה ידי אדם, צורתם סגלגלה עד אליפטית, קוטר השקערוריות נע ממספר ס"מ בודדים ועד לקוטר שעולה על מחצית המטר. עומק החציבה מגובה פני הסלע, בו הם חצובים, נע בטווח שבין ס"מ ספורים לכ- 40 ס"מ. צורת הספלולים גלילית או קונית. למרות שבמקרים רבים ניתן למצוא ספלול בודד חצוב בסלע, לא פעם הם מצויים על גבי משטחי סלע בקבוצות של עד כמה מאות יחד.

מקאליסטר, מחוקרי "הקרן הבריטית" שפעל בארץ בעיקר בראשית המאה ה-20, היה הראשון שזיהה את תופעת הספלולים ואת מידת תפוצתה בנוף הארץ ישראלי. הוא העלה לראשונה את השאלות המורכבות הקשורות באלמנטים פשוטים אלה, וביניהן שאלת התיארוך והסיבה לשמה נוצרו על ידי האדם. מקאליסטר אף הגדיל לעשות והציג את הבעייתיות המתודולוגית שבמציאת פתרון הולם לשאלות אלו. לבסוף ניסה לחלק את הספלולים למספר טיפוסים שונים, על פי מאפיינים משותפים ושונים (מהלך מהפכני בשעתו).

במשך שנים בחרו ארכיאולוגים שלא להתייחס לתופעה זו, והיא נלמדה רק מנקודת מבט אתנו-ארכיאולוגית. בעקבות ההכרה בהיקפה העצום של התופעה, זוכה העיסוק בספלולים לעדנה בשנים האחרונות, והיום מתמודדים איתה מהמובילים שבחוקרים. אך למרות שעברו מאה ושמונה שנים מאז הוגדרה התופעה לראשונה, עדיין מהווים הספלולים חידה לקהילת המחקר הארכיאולוגי.

במהלך מחקרו של שדה הספלולים שבגבעת התיתורה, ניסינו גיבסון, אבישר ולואיס להתבונן לא רק על האתר הנחפר אלא גם על המסגרת הנופית והתקופתית בה הוא נמצא, וכך ללמוד על יחסי הגומלין של מרכיבי הנוף השונים, ובכללם הספלולים. "הוצאת הראש מהספלול" והסתכלות על התופעה מנקודת מבט רחבה יותר הובילו לתובנות חשובות, שיוצגו במהלך ההרצאה.



שטח החפירה, צילום אוויר.



משטח סלע ועליו ספלולים.

## **חפירות גבעת שר מודיעין – סיכום ביניים**

**יואב פרחי, רון לביא, ד"ר יובל גדות**

פרויקט החפירות הקהילתיות בגבעת שר, שבדרום העיר מודיעין, נמשך מזה ארבע שנים. בחפירות המתקיימות בהשתתפותם של מאות מתנדבים תושבי העיר והסביבה, נחשפו שרידים ארכיטקטוניים וממצאים שונים מהתקופות הממלוכית והביזאנטית וכן נאספו כלי חרס, מטבעות וממצאים נוספים מהתקופה ההלניסטית הקדומה והמאוחרת (ימי החשמונאים). החפירה בגבעת שר היא פרי שיתוף פעולה הדוק בין המכון לארכיאולוגיה ע"ש נלסון גליק, בירושלים, לחברה להגנת הטבע ולעיריית מודיעין.

בהרצאתנו נציג את תוצאות החפירה בשנתיים האחרונות. בהמשך נעמוד על ההקשר ההיסטורי והתרבותי של האתר בחורבת שר ועל תרומת החפירות להכרת תולדות היישוב בגבעות מודיעין, במהלך אלפיים השנים האחרונות. ההרצאה תעסוק גם בתרומת הגישה הקהילתית בה נקטנו לחיבור תושבי מודיעין-מכבים-רעות לאתר ולמאבק המתנהל על שימור השטחים הפתוחים במרחב גבעות מודיעין.

## **תולדות תעשיית הסיד בארץ-ישראל**

### **ובאזור מודיעין לאורך הדורות**

ד"ר אבי ששון

הקרן לחקר מישור החוף – החוג ללימודי ארץ-ישראל

המכללה האקדמית אשקלון

אזור מודיעין והשפלה, הוא אחד האזורים היחידים בארץ בו ניתן לעקוב אחרי התפתחותו הטכנולוגית של ייצור הסיד בשלושת אלפי השנים האחרונות. שרידיהם של כבשני סיד רבים מתקופות ארוכות וכן מפעלי אבן וסיד המודרניים באזור, ממחישים היטב עניין זה. הסיד שימש את אבותינו במגוון צרכים, החל כאחד ממרכיבי המלט והטיח בבניה עבור דרך חומר צביעה ועד לשימוש כמוצר קוסמטי לנשים.

#### **כבשני סיד קדומים**

הכבשנים הקדומים באזור זה מאופיינים בבור עגול החפור לתוך האדמה ומדופן באבנים גדולות. בפי המטיילים מכונות חפירה שכזו בטעות, "בור סיד". רבים ממאפייני כבשן הסיד המסורתי הופיעו גם בכבשנים הקדומים, החל ממתארם העגול, עבור דרך צורתם החיצונית, חומרי הגלם וההסקה וכלה בשיטות ההפעלה.

לכבשן הסיד שני חלקים עיקריים. החלק התחתון, שבדרך כלל היה חפור ו/או חצוב באדמה שימש כתא הסקה. תא זה היה מקורה בכיפה פנימית הבנויה אבני שדה גדולות. מעליו התרומם מעל פני השטח, חלקו השני - כיפת האבן שהתנשאה לגובה של מספר מטרים. כיפה זו הכילה אבני גיר קטנות שנאספו בשדה. השכבה החיצונית של כיפת האבן דופנה באבנים גדולות שתמכו את המבנה כולו ושמרו על החום הרב שהצטבר בכבשן בתהליך הפקת הסיד. גודלו של הכבשן ונפחו של תא האבן הם פונקציה של כמות חומר הגלם שנקלתה לסיד.

התיאור ההיסטורי היחיד שיש בידינו לגבי אופן תפעולו של הכבשן נמצא אצל קאטו, הסטוריון שחי מסוף המאה השלישית ועד לאמצע המאה השנייה לפני-הספירה, בו הוא מתאר באופן מלא ומעניין את השלבים השונים של המלאכה (הדברים המובאים בסוגריים הם של כותב שורות אלה):

"...בנה את הכבשן ברוחב 10 רגל (3 מטרים) ובגובה 20 רגל (6 מטרים) מלמעלה ועד לקרקעית. הדפנות עולות בשיפוע כלפי מעלה, עד שבקצה העליון מגיע הרוחב (עובי

הדופן) לכדי 3 רגל (90 ס"מ). אם אתה מסיק את הכבשן דרך פתח אחד בלבד עשה את בור הכבשן רחב דיו כדי שיוכל להכיל את כל אפר השריפה מבלי שתצטרך להוציא אותו החוצה.

הזהר בבניית הכבשן. הקפד שהסבכה תכסה את כל החלק התחתון של הכבשן [קטע זה לא ברור. נראה כי הכוונה לקירוי בור ההסקה, או אולי רמז לתמיכת תקרת תא ההסקה בפיגומים]. אם אתה מסיק את הכבשן דרך שני פתחים אין צורך בבור. כשתצטרך להוציא את האפר, הוצא אותו דרך פתח אחד ובזמן זה האש תבער בפתח השני [כנראה שהכוונה לפתח הסקה ופתח אוורור]. הקפד שהאש תבער בהתמדה ואל תיתן לה לדעוך במשך הלילה או בכל זמן אחר.

הטען את הכבשן רק בסוג אבן משובח, אבן לבנה ואחידה ככל האפשר. בבניית הכבשן עשה את הפתח כך שיפנה כלפי מטה. [הכוונה לשיפוע פתח ההסקה כלפי פנים הבור]. לאחר שחפרת עמוק מספיק, עשה לכבשן תחתית שתהיה עמוקה באופן מרבי וחשופה לרוח בצורה מינימאלית. אם חסר לך מקום שהוא עמוק דיו לצורך בניית הכבשן הגבה הכיפה [כיפה תא ההסקה] בלבנים או צפה אותה מבחוץ באבני שדה מלוכדות במלט. כשהכבשן בוער, אם פורצת האש באיזושהי נקודה חוץ מאשר בקצה הכיפה, סתום את הסדק במלט. מנע מהרוח, ובמיוחד מהרוח הדרומית, להגיע אל פתח הכבשן. כאשר האבנים העליונות בראש כיפת הכבשן הופכות לסיד, משמע שכל אבני הכבשן הפכו לסיד. באותה שעה האבנים שלמטה ישקעו והעשן היוצא יהיה פחות סמיך...".

למיטב הבנתנו וכן על-פי הממצא הארכיאולוגי, היו בתא ההסקה של הכבשן שני פתחים - פתח הסקה ופתח אוורור. הפתח החשוב והגדול ביותר הוא פתחו של תא ההסקה דרכו הזינו את הכבשן בחומרי הבעירה. פתח זה פנה, בדרך כלל, בכיוון הרוח המקומית שנשבה בערוצים בהם נבנה הכבשן. הפתח נבנה בגובה פני השטח וירד בשיפוע לכיוון בסיס תא ההסקה. את מקומם של פתחי ההסקה בכבשנים הקדומים ניתן לזהות על-פי האבנים הגדולות שהקיפו את הפתח וכן על-פי מפולת אבנים שאינה אופיינית למתארו הכללי של הכבשן. בכבשנים מאוחרים, מן המאה התשע-עשרה, נחפרה מנהרה לאורך מספר מטרים דרכה נדחפו שיחי ההסקה לתוך תא הבעירה. בכבשנים מסוימים ניתן לראות עד היום שרידים למנהרה שכזו. בעת הפעלת הכבשן, בהפסקות שבין טעינת חומרי ההסקה, נסגר פתח זה על-מנת לשמור על החום.

הפתח השני הוא פתח אוורור שהותקן מול פתחו של תא ההסקה. זרימת אויר

והחדרת חמצן לתוך תא ההסקה חיונית להבערת השיחים באורח תקין ורצוף. הרוח שחדרה לתא ההסקה זרמה באורח סדיר בזכות הסירקולציה שנוצרה בין שני הפתחים. פתח האוורור שהותקן בקצה תא ההסקה, היה קטן מאוד, בדרך-כלל כגודלה של אחת מאבני הבנייה של הכבשן. אמנם לא ניתן להצביע על מימדים אחידים וקשוחים במשך כל התקופות, אבל כך, פחות או יותר, נבנה הכבשן במשך מספר ימים. באזור זה נמצאו גם כבשנים שממדיהם גדולים יותר מאלה שהביא קאטו.

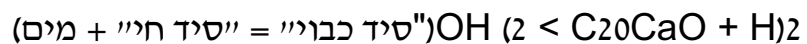
לאחר בניית הכבשן וטעינת האבנים לשריפה החל תהליך ארוך ומייגע של הסקת הכבשן במשך כשבוע ימים. בתהליך הסקת הכבשן הגיעה הטמפרטורה בתא ההסקה ל-800-1000 מעלות צלזיוס. רק בטמפרטורה זו ובמשך זמן ממושך יהיה תהליך קליית האבן יעיל ומושלם.

התהליך הכימי שעבר הגיר הוא מעניין ומתואר להלן:



בשלב השריפה מסולק הפחמן הדו-חמצני מאבן הגיר, ומתקבל "סיד חי".

על-מנת להופכו ל"סיד כבוי" בשימושיו הרגילים יש לערבבו שוב במים:



**חומרי ההסקה** העיקריים והזמינים ביותר ליצרני הסיד היו שיחים ובני שיח, בעיקר, ומעט עצים. מספר מועט של מקורות יהודיים ונכריים מזכירים עצים כחומרי הסקה בהקשר לכבשנים. אך נראה לנו שדבריהם לא הבחינו הסופרים הקדומים בין עץ לשיח אלא התכוונו לתאור כללי בלבד. בתאורים רבים מופיע צמח ה"סירה קוצנית" כאחד מחומרי ההסקה העיקריים. שיח זה גדל ברוב אזורי הארץ המיוערים והטרשיים. מספר חוקרים עמדו על זיקתו של השם הערבי של הצמח, נתש, לשורש "נתש" בעברית, כלשון נטישה. ואכן צמח זה מאפיין אזורים טרשיים, חורבות וכד', אותם אזורים המתאימים להסקת הכבשנים. על אף שרבים הם הכותבים כי צמח זה משמש כחומר הסקה עיקרי רק אחדים מהם מציינים ומתארים את אשר ראו במו עיניהם. רמז נוסף לשימוש של שיח הסירה כחומר הסקה אנו מוצאים בשמו הערבי הנוסף: "בילאן". לדעת חוקרים כלעף, הראובני וקריספיל קשור שם זה לשורש "בלן" או לתואר "באלן" - מסיק, האדם האחראי על הסקת הכבשנים והמרחצאות. אביצור קובע כי "הדלק היחיד ששימש בעבר

להבערת הכבשנים היה סירה קוצנית". דבר זה נכון ברוב אזורי הארץ בהם נפוץ צמח זה.

שאלת חומרי ההסקה של הכבשנים חשובה משום שגורם זה עשוי להשפיע על רמת צפיפותם ומיקומם של כבשני סיד באזורים מסוימים. ואכן גורם זה הוא אחד מן הגורמים למספר הרב, יחסית, של הכבשנים באזור זה.

על-פי ההרכב המינרלוגי נראה כי הסיד הטוב ביותר יופק מסלע הקירטון. לכן דווקא באזור המערבי של ארץ ישראל, גבוהה צפיפות הכבשנים. אלא שנראה כי יצרני הסיד הקדומים הפיקו סיד גם מסלעי הדולומיט והגיר הקשה כפי שניתן למצוא גם באזור זה. לאחר גמר תהליך הסקת הכבשן וקלית האבן המתינו בעלי המלאכה עוד מספר ימים למען יתקרר הכבשן. אז הסירו את שכבת האבנים הגדולות שכיסתה את תא האבן והוציאו את האבנים השרופות. אבנים אלה מאבדות כמחצית משקלן בזמן השריפה ונעשות פריכות מאוד.

את התוצרת שיווקו בשתי צורת עיקריות. האחת היא כ"אבני סיד" כפי שיצאו מן הכבשן. דרך זו היתה נוחה לבעלי המלאכה ומאידיך תוצרת זולה יותר לצרכן. הצורה השנייה היא אבקת סיד. לצורך זה היה על הסיידים לכתוש ולפורר את האבנים שיצאו מן הכבשן. פעולה זו נעשתה לעיתים ליד הכבשן ועל כן ניתן לראות עד היום ריכוזי סיגים וסיד ליד כבשנים.

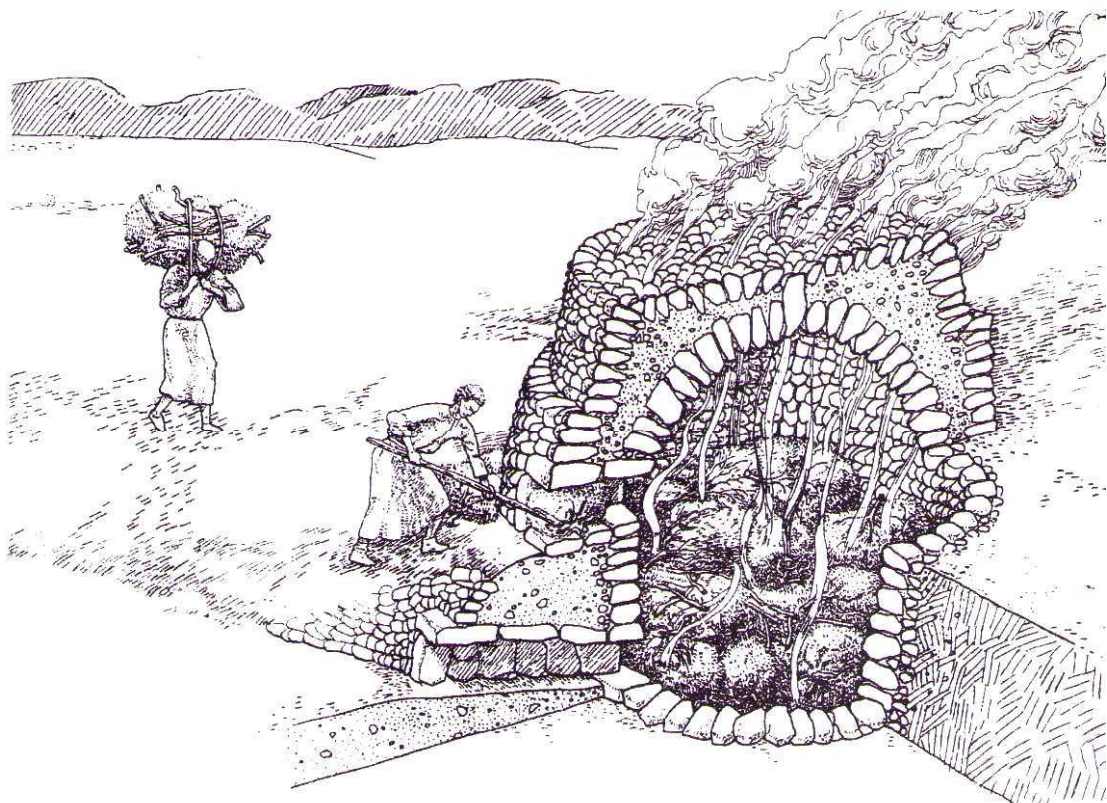
בסיכומו של דבר נראה כי תהליך הפקת הסיד בשיטה המסורתית נמשך כשלושה-ארבעה שבועות: כשבוע ימים ויותר לאיסוף חומרי הסקה ואבן לקלייה. שבוע לבניית הכבשן. עוד כשבוע להסקת הכבשן ושריפת הגיר. ועוד מספר ימים לקירור הכבשן, פירוקו וריכוז הסיד. ריכוזם הגבוה של הכבשנים באזור זה מעיד על צריכה רבה של סיד באזור ועל כך שהיה זה אחד מענפי הכלכלה החשובים של ישובי מורדו ההר. אלה שיווקו את רוב התוצרת, כנראה, לערי החוף. מבנה זה של הכבשן ואופן הפעלתו נמשכו עד לשלהי המאה התשע-עשרה.





כבשני סיד מראשית המאה העשרים

הפעלת כבשן סיד מסורתי בחומס, סוריה בשלהי התקופה העות'מאנית. בצילומים נראית אישה מובילה את ערימות היסירה הקוצנית' להסקת הכבשן ואילו הגברים עומדים על הכבשן ומפעילים אותו. (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס)



הצעת שחזור כבשן סיד ברמת הנדיב (צייר: א' כהן, מתוך: הירשפלד 2000, עמ' 84)

## כבשני סיד מראשית המאה העשרים

על-פי מחקרים שונים נראה כי טכנולוגיית הפקת הסיד לא עברה שינויים מפליגים. התפתחותו של הענף היתה, בעיקר, באופי הכבשן ובכושר התפוקה בעקבות השימוש בחומרי הסקה מודרניים כגון מזוט. כבשנים מודרניים שכאלה נפוצים באזור ראש העין ומודיעין. טיפוס כזה של כבשנים מוכר לנו גם באזורים אחרים בארץ כגון: בית שמש, הכרמל הגליל המערבי, יהודה ועוד, אך לא באותה צפיפות גבוהה כפי שקיימת במודיעין. אכן היה זה "טיפוס" של כבשנים האופיני לראשית המאה העשרים. בשורות הבאות נעמוד על אופיו של הכבשן המודרני בהשוואה לכבשן הקדום.

גם בכבשן המודרני מבחינים בשני חלקים עיקריים: החלק התחתון המשמש כתא הסקה והחלק העליון בו טענו את האבן לשריפה. כבשן זה, להבדיל מהכבשן הקדום, היה בנוי רובו ככולו מעל פני השטח. כיון שכך התנשא הכבשן המודרני לגובה של עד עשרה מטרים מעל פני השטח ועל כן בולטים שרידיו עד עצם היום הזה. שיטת בנייה שכזו פתחה בפני בנאי הכבשן אפשרויות רבות לניצול השטח. הסיידים הקדומים ניצלו את המבנה הטופוגרפי של הערוצים לבנות בהם את הכבשן. בכך הם חסכו חומרי בנייה וביססו אל הכבשן על תשתית חזקה. בעייה זו לא הייתה קיימת בקרב בוני הכבשנים המודרניים. אלו אמנם ניצלו את המדרונות לבניית הכבשנים אך לא בהכרח את הערוצים. הכבשן המודרני נבנה באופן מאסיבי שכזה כך שלא נזקק לטופוגרפיה טבעית על מנת לבסס את המבנה. למרות זאת צריך היה לעיתים לתמוך את קיר החזית של הכבשן, שהיה הגבוה ביותר משאר קירות המבנה וכן משום שקיר זה היה נתון תחת עומס גדול. תמיכת קיר החזית היתה בשתי אומנות גדולות שנבנו משני צידי פתח ההסקה.

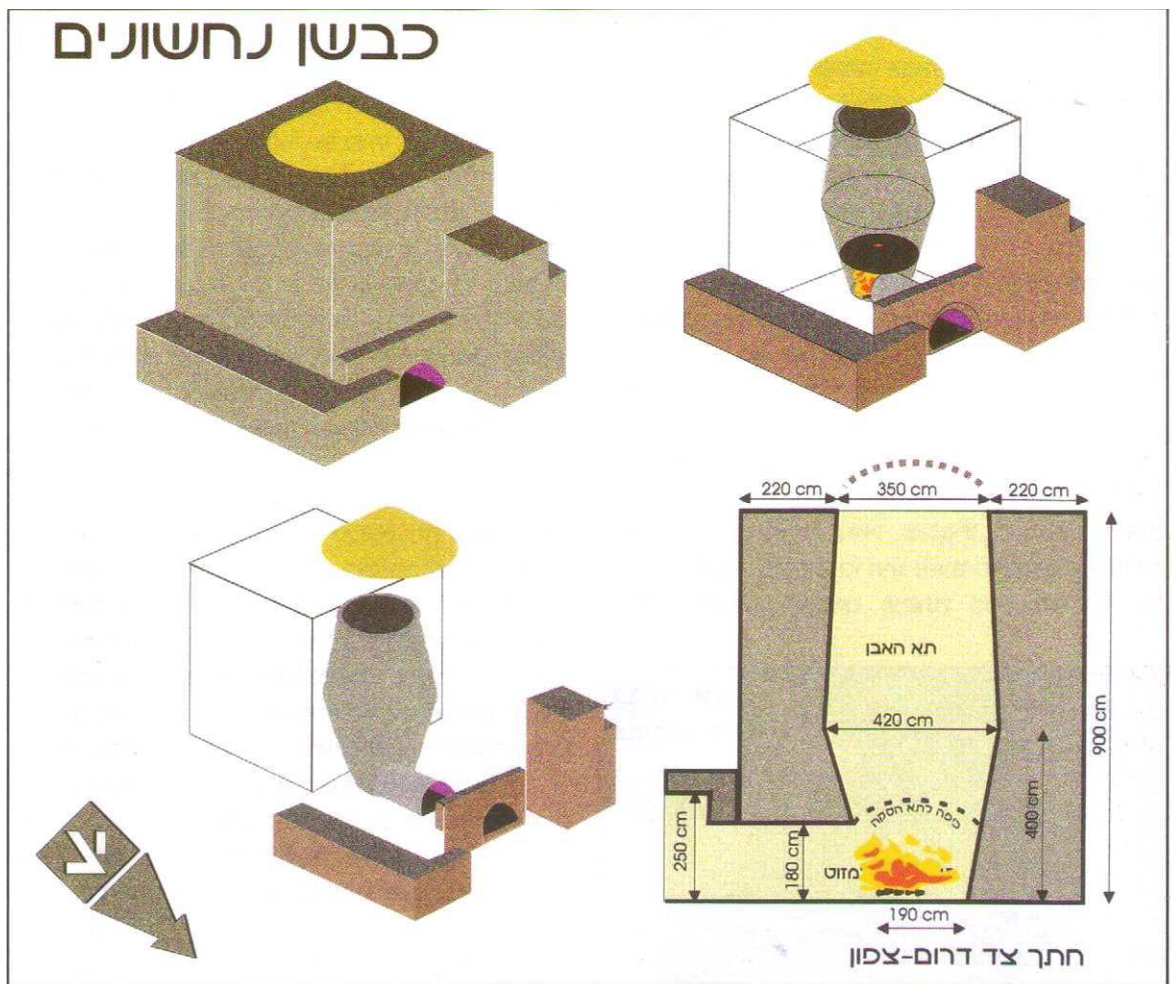
שלא ככבשנים הקדומים במ היה פתח ההסקה קטן יחסית, בכבשנים המודרניים יותר מדובר בפתח גדול כגובה קומת אדם, שלעיתים אף נסגר בדלת. בתקופות מסוימות המשיכו להסיק את הכבשן המודרני בשיחים למינם אך בעיקר הוסקו הם בדלק נוזלי, במזוט. בכבשנים שהוסקו בדרך זו לא מבחינים בסימני שריפה בתא ההסקה שכן האש היתה ממוקדת למרכז הכבשן.

תקרת תא ההסקה היתה מקורה באבנים, כפי שניתן לראות עד היום בחלק מן הכבשנים. לעיתים תמכו תקרה זו גם באדני ברזל שנלקחו ממסילת הברזל שעברה בסמוך. מעל לתקרה זו נטענו האבנים המיועדות לקלייה. טעינת האבנים נעשתה

בצידו האחורי של הכבשן בעזרת כבש מיוחד שנבנה לצורך זה (ועדיין שרד בכבשנים רבים).

סמיכותם של כבשנים אלה למחצבות המודרניות מעיד על מקור אספקת האבן. במאה העשרים האבן שנשרפה לסיד הופקה במחצבות שנפתחו קרוב מאוד לכבשן, להבדיל מן העת העתיקה, שבה האבן לקלייה נאספה מן הטרשים.

בניית מבנה כזה של כבשן סיד מעידה על כך שכבשנים אלה לא פעלו באופן חד-פעמי, כפי שניתן להניח לגבי הכבשנים הקדומים, אלה להפעלה שוטפת ורב פעמית. כיון שההסקה כבר לא היתה תלויה בצמחי ההסקה יכלו הסיידים להפעיל את הכבשנים כל אימת שרצו. דבר זה ישפיע גם על מידת צפיפות הכבשנים המודרניים שהיא נמוכה בהרבה בהשוואה למידת הצפיפות של הכבשנים הקדומים.



חתיך סכימטי של כבשן סיד בנחשונים מתקופת המנדט (ששון לא מתוארך)

### תיארוך כבשני הסיד בנחל ענבה:

אחת הבעיות הסבוכות ביותר במחקר זה היא שאלת תיארוך מפעל תעשיית הסיד בנחל ענבה. בהכירנו את הנושא מקרוב, לא ציפינו לעדויות היסטוריות שכן, בפולקלור הערבי של ארץ-ישראל נחשבה תעשיית הסיד לאחת המלאכות הקשות והבזויות, מה שמנע מן המקומיים או חוקרים ותיירים, לתאר מלאכה זו. ואכן אין בידנו ולו מקור היסטורי אחד שיסייע לנו בשאלה זו.

בהכירנו את תרומתה של הכרטוגרפיה מתקופת המנדט, ציפינו למצוא תשובות לשאלות אלה במפות טופוגרפיות-היסטוריות מתקופת המנדט הבריטי, ובעיקר בסדרת המפות בקני"מ 1:20,000. אולם הסתבר כי גם מקור האכזב הוא.

למשל, במפת El Qubab, 1929 סומנו אמנם מחצבות במערב שטחי הכפר ענבה, אך לא סומן כל כבשן סיד בערוצי נחל ענבה, אף לא מן הכבשנים המסורתיים.

הגליון הבא בסדרת מפות זו הוא גזר 1953, המבוסס על מדידות משנות העשרים ועידכונים חלקיים בהמשך. הגם שמפה זו הופיע בשנות המדינה הראשונות עדיין לא עודכן אזור זה מה שמביא אותנו להניח כי גם בשלהי תקופת המנדט לא נערכו עידכונים לגביו.

עדויות בעל-פה אספנו מתושבים יהודים ותיקים באזור. זהר ברעם, תושב כפר שילת וחוקר אזור מודיעין, דיווח כי בשיחותיו עם ערביים תושבי כפרים באזור, נמסר לו כי הכבשנים נבנו בשנות העשרים כדי לספק חומרי בנייה להקמת העיר תל-אביב (ברעם תשס"ז).

הכתובת היחידה שנמצאה במחקר זה הותקנה בחזית כבשן מספר 23. בכתבות זו הכוללת ברכת הודאה לאלוהים ונחתמת בתאריך 1920.



- מניתוח סגנונות הבנייה של הכבשנים בנחל ענבה, אנו יכולים להצביע על 3 סוגי כבשנים שיש בהם לסייע לנו בתיארוך התופעה
- א. כבשן מסורתי.
  - ב. כבשן בנוי פשוט.
  - ג. כבשן בנוי משוכלל.

נראה כי הכבשנים המסורתיים מייצגים פרק זמן ארוך מאוד, החל מן התקופות הקדומות ועד לשלהי המאה הי"ט. הכבשן הבנוי, הוא טיפוס כבשנים המוכר בארץ החל מתקופת המנדט הבריטי. נראה כי הכבשן ה"בנוי הפשוט" מייצג את ראשית תקופת המנדט, קרי שנות העשרים. ואילו הכבשנים הבנויים באופן משוכלל יותר, מייצגים לדעתנו את הבנייה של שלהי שנות העשרים ושנות השלושים.

אשר על-כן מסקנתנו היא כי יש לתארך את תופעת כבשני הסיד בנחל ענבה החל למן התקופות הקדומות, דרך התקופה העות'מאנית, אולם עיקר הממצא באזור זה שייך לשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים.



טיפוסי כבשנים בפארק (מימין לשמאל)  
 כבשן מסורתי מדר'-מז' לחורבת חרובה (מסלול 6);  
 כבשן בנוי פשוט (כבשן 13); כבשן בנוי משוכלל- מנדטורי (כבשן 22)

## איזור מודיעין בתצלומי אוויר מ-1917 ואילך

ב"ז קדר

סידרת תצלומי-אוויר של תא שטח מוגדר, אשר צולמו בתאריכים שונים, מאפשרת לעקוב אחרי השינויים הפיזיים שחלו באותו תא שטח לאורך זמן: תהליכי בנייה והרס, שינוי בשימושי קרקע, המשכיות וחיזושים במערך הדרכים, ועוד. במילים אחרות, סדרות תצלומי-האוויר מהוות מקור היסטורי חשוב ביותר, שהאובייקטיביות שלו יוצאת דופן.

מכיוון שהצילום האווירי של ארץ ישראל החל כבר בימי מלחמת העולם הראשונה, מאפשרות סדרות תצלומי-האוויר לעקוב אחר התפתחותם הפיזית של כפרים יהודים וערבים רבים, ושל כל ערי הארץ---מבאר שבע עד צפת---שהיו קיימות בימי מלחמת העולם הראשונה.

הדגמתי את הפוטנציאל שבסדרות אלה בספרי מבט ועוד מבט על ארץ ישראל (יד בן צבי ומשרד הביטחון, 1991), ובצורה יותר משוכללת בספרי

*The Changing Land between the Jordan and the Sea:*

*Aerial Photographs from 1917 to the Present*

(יד בן צבי ומשרד הביטחון, 1999).

בספר האנגלי מופיעים תצלומי אוויר של אותו שטח בדרך כלל בארבע נקודות זמן: 1917 - 1918; סביב 1948; סביב 1967 (כל אלה בשחור/לבן); ובשנות ה-90 (בצבע).

בהרצאה הנוכחית תודגם שיטה זאת באמצעות תצלומי האזור בו אנו מתגוררים. תחילה נראה תצלומים מימי מלחמת העולם הראשונה, אשר צולמו על ידי אוויראים גרמנים ששירתו בטייסות שפעלו במסגרת הכוח הטורקי-גרמני אשר ניסה לעצור את התקדמותם של הבריטים. אחר כך נראה תצלומים שצולמו על ידי חיל האוויר המלכותי הבריטי בחורף 1944 - 1945, במסגרת המאמץ לצלם מן האוויר את כל שטחי ארץ-ישראל המערבית שמצפון לבאר שבע. אחר כך נראה תצלומים שבוצעו עבור מחלקת המדידות שלנו בשנים 1969 ו-1991 (במרכז למיפוי ישראל, תל אביב, ניתן להשיג תצלומים רבים של אזורנו מאמצע שנות החמישים והלאה; אך הפעם נסתפק בדוגמאות אלה). לבסוף נראה תצלום אוויר שצולם עבור המרכז למיפוי ישראל בינואר 2007.

## חנוכיות בתעשיית המתכת בשני העשורים הראשונים למדינה

פרופ' נורית כנען-קדר,

החוג לתולדות האמנות, הפקולטה לאמנויות, אוני' תל-אביב

לחנוכיה מסורת עתיקת יומין כחפץ ליטורגי בתפוצות השונות, ובמסורות צורניות במערב ובמזרח. מאמר זה יציג את העצוב החדש של החנוכיה בתעשיית המתכת של מדינת ישראל בשני העשורים הראשונים למדינה.

החנוכייה הייתה פריט מרכזי בתעשיית המתכת, כשהחפץ הליטורגי המסורתי המוכר והאהוב כונן לגשר בין ישן לחדש. תעשיית המתכת מראשיתה, , שיוותה לחנוכייה צורות בעלות תכנים חדשים והוסיפה לה גם דימויים פיגורטיביים חדשים. מראשית הציונות בארץ, הודגשה מהותו הלאומית של חג החנוכה; האור נתפש מסמל התקווה, החידוש והקדמה, ומילות השיר "אנו נושאים לפידים". מקבילות לתפישות האור של חנוכה. החג התקשר לארץ ולנופיה. במדינה הצעירה נעשה קישור ברור בין גבורת המכבים, שהיו בבחינת "מעטים מול רבים", ובין הגבורה הישראלית במלחמות ישראל. בכך חדלה החנוכייה להיות חפץ קודש יהודי בלבד והפכה חפץ המסמל גבורה ומשלב בין עבר והווה. ההקבלה בין גבורת ישראל החדשה לבין גבורת המכבים התבטאה בכתובות "כאז כן עתה" וחזרה בשירי זמר שהושרו בפי כול (למשל, "הבה נרימה", "מי ימלל", "באנו חושך לגרש"). נראה, שהשירים השפיעו השפעה ניכרת על הדימויים שעיטרו את החנוכיות, וקשר זה בין שפת השיר לבין השפה החזותית-עיצובית יתבטא גם בדימויים נוספים. דגמי החנוכיות הרבים מגלים עולם חדש לגמרי, נפרד מהחנוכיות המסורתיות, לבטח מאלה של בצלאל. החנוכייה בדגם המנורה הייתה נפוצה מאוד, אך דגמיה היו שונים מהמנורה שבסמל המדינה. הרכיב הבולט ביותר בחנוכיות, שלא נעשו לפי דגם המנורה, הוא הוויתור על דופן החנוכייה, שאפיין במשך מאות שנים את החנוכיות המסורתיות במערב ובמזרח, ובניית מבנה מרכזי המבוסס בעיקר על סמלים.

החנוכיות החדשות הן יציקות, המעמידות שלל צורות גיאומטריות ובסיסיות חסרות קישוט ומעוררות אסוציאציה לקירות זיכרון, לנוף תעשייתי או לכלי עבודה חקלאיים כגון קלשון. אפשר לסווגן בכמה קבוצות מרכזיות:

ואריאציות על המנורה הקלאסית המגלות צורות מודרניות, כגון הרגל דמוית החומה, או שילוב רגל עם דימוי של עץ בתוכה; שימוש בתיבה "ישראל" כבסיס החנוכייה ומעליה קני הנרות והשמש; שימוש ביציקה בתנועה הזורמת בתשעה קווים מן השמש אל קני הנרות, ומעליהם מודבק סמל המדינה; שער בחומה מהווה את בסיס החנוכייה, ומעליה קני הנרות ובמרכז השמש; חנוכייה מודרנית לחלוטין; הקנים עשויים בקו ישר וסיבובי או כקו אחד זורם. לרבות מן החנוכיות דימויים פיגורטיביים מוגדרים: קנים עשויים בדמות כליזמרים; שנים-עשר שבטי ישראל, סמל לקיבוץ הגלויות; קנים בדמות המכבים הצועדים לעבר חומות ירושלים, משוחחים או נערכים לקרב; ציור "כנר על הגג" כזיקה לעיירה אך בגרסה ישראלית; חנוכייה אשר בבסיסה חרוטה הנערה עם הכד; חנוכייה הנראית כצוק-סלע ("מצדה").

בדימויים אלה יש מעבר מהסמלים המסורתיים המופשטים (קשתות, עמודים, עצי תמר) אל המכבים, חומת ירושלים, שבטי ישראל, מצדה ודימויי גבורה אחרים המתבטאים בטיפול בחומר.



## נשים ואוכל ב"מגילת יהודית"

ד"ר סוזאן וינגרטן  
אוניברסיטת תל-אביב

הקשר בין סיפורה של יהודית לחנוכה כמעט ונשכח היום. במדינת ישראל, אנו מתמקדים בנצחונות המכבים ובנס פך השמן. ואולם, רבני ימי הביניים ראו את סיפורה של יהודית כחלק מן הנסים של חג החנוכה. בתלמוד הבבלי (מגילה ד' ב) כתוב ש"נשים חייבות במקרא מגילה [בפורים], שאף הן היו באותו נס", ובמאה ה-12 רבי שמואל בן מאיר מפרש: "שעיקר הנס היה על ידן: בפורים – על ידי אסתר, בחנוכה על ידי יהודית." במאה ה-16 ה"שולחן ערוך" כותב: "יש אומרים שיש לאכול גבינה בחנוכה לפי שהנס נעשה בחלב שהאכילה יהודית את האויב". (או"ח ס' תרע, ב).

סיפור יהודית מוכר לנו מתוך ספר יהודית שבספרים החיצוניים. נראה כי הספר הינו בן תקופתם של ספרי המכבים, וכמוהם נכתב בעברית, אך המקור אבד והטקסט נשמר רק ביוונית. גירסה קצת אחרת, כנראה בתרגום מארמית, נכלל ב"וולגטה", התרגום הלטיני של התנ"ך והברית החדשה. ספר יהודית כולל תיעוד של האוכל שהגיבורה לוקחת אתה ביציאתה למחנה האויב, אבל הרשימה איננה כוללת גבינה או חלב כמוזכר ב"שולחן ערוך". לעומת זאת, גירסה מאוחרת של הסיפור מימי הביניים, הנקראת "מגילת יהודית", מתארת בפרוטרוט את המאכלים של יהודית, ובכללם גבינה וחלב.

מאמר זה יתמקד ב"מגילת יהודית": במקורות התנכיים של דמות הגיבורה, ובמאכלים המתוארים במגילה, הקשורים בחג החנוכה של ימי הביניים.

## מתכונים ומשקה אחד מארץ ישראל הקדומה

### טובה דיקשטיין אוניברסיטת בר-אילן

שני מתכונים מארץ ישראל הקדומה מתאימים לחג החנוכה. המשקה - יין מתובל וחם, והאשישות - לביבות עדשים - מתאימים לאירוח בחג ובמועד ושימשו לאותה מטרה גם בעת העתיקה. המתכון השלישי לכבישת זיתים שחורים מתאים במיוחד למצב הזיתים בעונה זו. ענבים וזיתים היו גידולי החלאות המרכזיים באזורנו, זאת על פי עשרות הגתות ובתי הבד שנמצאו כאן. ועדשים היו כאן כבר מתקופות קדומות.

#### אשישים-אשישות (לביבות עדשים)

בתנ"ך, בספר "שיר השירים" מבקשת הרעיה המאוהבת מחברותיה: "סִמְכוּנִי בְּאֲשִׁישׁוֹת רְפָדוּנִי בְּתַפְרוּחִים כִּי חוֹלַת אֶהְיֶה אֲנִי" (שיר השירים, ב, ה). המלה אשישות מכילה בתוכה את הפועל א.ש.ש, ועל פי מצבה זה צריך להיות מאכל מאושש. אשישה נזכרת במקום נוסף, בסיפור העלאת ארון הקודש לירושלים על ידי דוד. בתום הטקס שערך דוד הוא חילק לכל העם חלה, אשפר ואשישה. (שמואל ב, ו, י"ט). גם הנביא הושע מדבר על "אשישי ענבים" (הושע ג, א) רמז למרכיב ממנו עשויות האשישות נמצא בויכוח בין התנאים (חכמי המשנה) האם מותר לאדם שנדר שלא לאכול אשישים, לאכול עדשים? (משנה, נדרים, ו, י). האשישות עשויות מעדשים!

התלמוד הירושלמי, מביא בפנינו את המתכון:  
"ר' יסא הלך אל רבי יוסי והביא לפניו עדשים קלויים, טחונים, מגובלים (מעורבבים) בדבש ומטוגנים. אמר לו: הם הם האשישים שאמרו חכמים" (תלמוד ירושלמי נדרים ו, מ, א).  
אשישים - מתכון

#### המצרכים הדרושים (מיועד ל-15 לביבות)

200 גרם עדשים ירוקות  
3 ביצים  
112 כוס דבש  
2 כפות קמח רגיל  
1.5 כוסות חלב או מים  
שמן זית עדין לטיגון

#### אופן ההכנה:

1. קולים את העדשים על מחבת יבשה עד שיזהיבו.
2. טוחנים אותם בבלנדר לאבקה דקה ככל האפשר.
3. בקערה נפרדת טורפים את הביצים. מוסיפים את הדבש והחלב וממשיכים לערבב עד ליצירת עיסה חלקה.
4. מוסיפים את קמח העדשים והקמח הלבן ומערבבים היטב.
5. מחממים שמן זית במחבת ובעזרת כף יוצרים לביבות ומטגנים עד לקבלת צבע זהוב.
6. סופגים את שארית השמן.
7. ניתן לצקת מעט דבש מחומם על הלביבות לפני ההגשה.

### **יין הרקח, אנומלין או הקונדיטון**

שוב ב"שיר השירים" אומרת הנערה לאהובה: "אשקך מיין הרקח..". על פי רוב המפרשים יין רקח הוא יין מבושל ומתובל. יין מבושל ומתובל בשם "אנומלין" המכיל דבש ופלפל שחור נזכר במשנה. בתלמוד הירושלמי שמו, כנראה הלטיני, "קונדיטון". שתו אותו בעיקר חס. מרכיביו היו: יין, דבש ופלפל שחור: "מה קונדיטון הזה יש בו יין יש בו דבש יש בו פילפלין, כך דברי תורה..." (פסיקתא דרב כהנא, (מנדלבוים) י"ב, ילקוט שמעוני רמ"ז, רעה) אפיקוס, שף רומאי בן המאה השנייה או השלישית, המקבילה לתקופת המשנה או . האחד פשוט, מכיל יין *Conditum* התלמוד, מביא בפנינו שני מתכונים בשם מתובל בדבש ופלפל שחור, בדיוק כפי שאומרת המשנה ( אפיקוס, על הבישול, 1, 2) אך המתכון השני מורכב וטעים הרבה יותר ומכיל תבלינים נוספים, כגון מסטיקה, זעפרן, תמרים ונרד.

### **מתכון מעובד ליין דבש מתובל – על פי אפיקוס**

#### **המצרכים הדרושים**

15 כוסות יין יבש

כוס וחצי דבש

קורט זעפרן

1 כפית גרגרי מסטיק (מסטיק תימני)

עלה דפנה מרוסק (תחליף לנרד)

2 תמרים

1 כף פלפל שחור גרוס

(בבישול הכמויות מצטמצמות לחצי)

#### **אופן ההכנה**

במחבת ערבב 1 כוס יין עם 11/2 כוסות דבש. חמם על אש איטית, תוך כדי ערבוב, עד אשר היין ייספג בתוך הדבש. צוק את הדבש המעורב ביין לתוך סיר עמוק. הוסף פלפל, זעפרן, עלה הדפנה והמסטיק. הטבל 2 תמרים ביין, קצוץ אותם היטב והוסף לסיר. כעת צוק את שאר היין לתערובת הדבש. בשל על אש נמוכה תוך כדי ערבוב, בערך שעה, בעזרת כף עץ. הגש חם.

### **מתכון קדום לזיתים כבושים**

ממצאים ממצדה, מן המאה הראשונה לפני הספירה עד המאה הראשונה אחריה, מגלים שאנשי מצדה אכלו זיתים כבושים, מאותם זנים שאנו אוכלים כיום. הזנים שנמצאו הם: סורי, נבאלי, שאמי, תופאחי ומליסי. 50 אחוז מן הגלעינים שייכים לזן הסורי, המאפיין את אזורנו עד היום. השם סורי מקורו בטעות היות והזן נקרא על שם העיר צור והיה צריך להיקרא "צוריי".

המקורות הישראליים מזכירים מספר צורות של כבישת זיתים: זיתים ירוקים שפוצעים לפני הכבישה כדי שתצא מהם המרירות ולאחר מכן כובשים אותם במלח, בחומץ וביין. זיתים שחורים שמולחים ומורחים בשמן, זיתים מבושלים, מגולגלים ועוד.

קולומלה, אגרונום רומאי מן המאה הראשונה לספירה, מביא בספרו "על החקלאות" 14 דרכים שונות לכבישת זיתים. בהנביא כאן מתכון אחד ל זיתים שחורים מלוחים.

על פי המשנה היו מניחים אותם קודם לכבישתם בכלי שקרא כותש או כופש כדי  
"שימתונו, יהיו נוחים לכתוש, שימתונו שימלחם" (משנה, טהרות, ט, ה). התלמוד  
הבבלי מספר על רבי יוחנן שאכל זית מליח (בבלי, ברכות, ל"ח, ב).

### **מתכון לזיתים שחורים מלוחים על פי קולומלה**

לקטוף את הזיתים כשהם נעשים כהים אך לא מאד בשלים.

בלברור את היפים מביניהם.

להוסיף מלח לזיתים ביחס של 3: 1

לשים את הזיתים בסל נצרים ולכסותם היטב במלח כך שהזיתים כלל לא יראו.

להניח את הזיתים כך למשך 30 יום כדי שיזיעו והמוהל יצא החוצה.

להעביר את הזיתים לגיגית ולנגב מהם את המלח

להעביר אותם לאמפורה ולמלא אותה בשליש או חצי תירוש מורתח.

לדחוס את הזיתים בעזרת עלי שומר.

## **”מרד החשמונאים במודיעים וגזרות הדת של אנטיוכוס**

**פרופ' חיים גניזי  
אוניברסיטת בר אילן  
המחלקה להיסטוריה כללית**

מרד החשמונאים פרץ במודיעים בגלל גזרות הדת של אנטיוכוס. אך צריך להבין מה גרם לגזרות הדת, שהרי בעולם ההלניסטי הפוליתאיסטי, של ריבוי אלילים, אין קנאות דתית. קנאות דתית אופיינית רק לדת מונותאיסטית ולא לעולם של ריבוי אלילים. גזרות הדת באו לעקור דת קיימת ולכך לא היה תקדים בעולם הקדום.

ההרצאה תבחן בעין ביקורתית את האירועים שקדמו למרד החשמונאים ותצביע על האפשרות שקדמה התקוממות של חסידים וסופרים ליוונים ותומכיהם המתיוונים, אשר שדדו את כלי בית המקדש והפכו את ירושלים ל"עיר מושב זרים". העם התקומם נגד האריסטוקרטיה המתיוונת שהשתלטה של ירושלים. גזרות הדת באו כעונש פוליטי לדיכוי ההתקוממות העממית שהונהגה על ידי החסידים. ההתקוממות העממית פרצה עוד לפני גזרות אנטיוכוס. גזרות הדת היו מכוונות לדיכוי המורדים שמנהיגיו היו חסידים וסופרים, שהדת הייתה כל כך חשובה להם. לאמור, **לא המרד בא בתשובה לגזרות, אלא הגזרות באו בתשובה למרד.**

## שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון – האל הכנעני חורון הלא הוא חורוס המצרי

זהר ברעם גיאוגרף וחוקר מודיעין

לא רבים יודעים שאזור מודיעין וסביבתו הקרובה משופעים במסורות ומיתולוגיות קדומות הניתנות לסידור כרונולוגי כשמש בגבעון דום וירח בעמק איילון בימי יהושע בן-נון, לאחר מכן אתוס המקבים בימי בית חשמונאי, מסורות עלומות על התגלות המשיח בבקעת הנזירים מהמאה השנייה לספירה ואילך, סן גורג הורג הדרקון ומוריד הגשם במאה הרביעית לספירה שמקום פולחנו בכנסיית סן גורג עד ימינו אנו, נבי עיט מוריד הגשם, קדוש מוסלמי ליד הכפר הערבי דיר עמר (ליד חרבתה אל חרס) וכן נזכיר את הופעתו של ישוע הנוצרי באמעוס לאחר שניצל בירושלים.

בהרצאה אתיחס ל"שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון" שמוזכרים בספר יהושע בפרק י'. על פי המסופר שם יהושע נלחם בברית חמשת מלכי האמורי וכשהתחיל לנצחם רדף אחריהם במורד בית חורון ואז קרא את קריאתו את הנ"ל במובן של פנייה לגרמי שמיים שיעזרו לבני ישראל בקרב על התנחלותם בארץ ישראל. השאלה שעניינה אותי בקשר לסיפור המקראי הזה היא מדוע דווקא כאן באזור הגובל בגבעות מודיעין קרא יהושע את הקריאה הזאת לסיוע מהשמיים לכוחותיו שלחמו באמורים. כדי למצוא תשובה לכך למדתי וחקרתי אם היה קשר בין חורון הכנעני לבין חורוס המצרי שהיה אל-שמימי שגלגל חמה (דיסק) התנוסס מעל ראש העיט שלו. גיליתי כי על פי המיתולוגיה המצרית הקדומה חורוס הגיע למצריים מארץ ישראל דרך הדלתא הקדומה של הנילוס שם הוא תפס מקום חשוב בפנתיאון האלים המצרי לאחר מאבק קשה ותגרה עם דודו האל סת הפראי שרצח את אוזיריס (אביו של חורוס) מאז נפגעה אחת מעיניו של חורוס וכתוצאה עינו הטובה סימלה בעיניהם את השמש והעין השנייה הפגועה את הירח. כלומר בדואליות של עולם האלים המצרי חורוס הוא זה שמאפשר את זריחת השמש ושקיעתה ואחר כך את עליית הירח לשמיים והוא תמיד רואה ברקיעים את הכול במשך כל השנה. על כך יש גם רמז בספר דברים פרק י"א 12: "ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד עיני אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה" רמז זה לנוכחותו העלומה של האליל חורוס בתנ"ך שהוצנעה כנראה במתכוון איננו היחיד במקרא שבספרים רבים בו יש רמזים דומים.

אם כך, יהושע בן נון מנהיג הגיע בראש שבטי ישראל להתנחלות תוך קרבות בארץ המובטחת הוא הכיר מסורות מצריות קדומות ונתקל כאן במורד בית חורון באל הכנעני חורון שסימל את השמש והירח ואפשר את זריחתם ושקיעתם וממילא את חילופי עונות השנה וירידת הגשמים (ולכן הפך להיות לאל מגן הצאן בהיותו מצמיח הצמחייה הירוקה), ולכן דווקא כאן הכריז "שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון".

מפתיע ששמות הכפרים הערביים עד ימינו אנו נוצרים מסורת זאת של האליל חורון ולראיה שמותיהם ופירושים: חרבתה אל חרס – צחורבת השומר (השומר הוא חורוס) חירבת אל מזבח – חורבת מקדשו ומזבחו של חורון, בילעין – רמז לחורון שהייתה לו רק עין אחת, צפא – רמז לתפקידו של חורון כצופה ברקיעים, דיר אבו משעל – מנזרו של בעל השלהבת שוב התייחסות ברורה לחורון, כפר נעמה – בת זוגו של חורון, בית סירא – בית האשירה שוב רמז לאתר פולחני, בית עור – ביתו של חורון, נבי עיט – מסורת מוסלמית קדומה על מוריד גשם באזורנו, ששמו עיט מרמז על ראשו של חורון המצרי והכנעני שהיה בצורה של עיט. אם כן, הסיפור המקראי מגובה בשמות ישובים שמאמתים אותו ובמיתולוגיה המצרית הקדומה.

## **דימויים של חברי המסדר הצבאי הטבטוני למכבים**

### **והזיקה ההיסטורית לישוב מודיעין**

**שלומי מליטאנו**

**אוניברסיטת בר-אילן**

במאות השתים עשרה והשלוש עשרה, מילאו המסדרים הצבאיים תפקיד מרכזי בתולדותיה של הממלכה הצלבנית בארץ ישראל (1099-1291). חברי המסדרים הצבאיים ניהלו אורח חיים נזירי ושילבוהו עם פעילות צבאית. הם נלחמו נגד אויביה של הממלכה, ביצרו את גבולותיה, ליוו את עולי הרגל בדרכם אל המקומות הקדושים, וסעדו את הצליינים בארץ הקודש.

שהייתם של הלוחמים הנזירים בארץ הקודש, הביאה את חברי המסדרים לאמץ את דימויים של גיבורי המקרא, שופטי ישראל ומלכיו וכן את דמויות הנביאים. משקל רב ניתן גם במסורותיהם של המסדרים הצבאיים לדימויים של הלוחמים המכבים. נושאים אלה תרמו לזהותם הרוחנית של חברי המסדרים הצבאיים ולתחושת שליחותם כצבא הנלחם למען האל בכופרים בנצרות.

חברי המסדר הטבטוני אשר נוסד בארץ ישראל בשנת 1198, עשו אף הם שימוש רב בתכונותיהם של גיבורי המקרא ובעיקר אימצו את דימויים של הלוחמים המכבים. הטבטונים הוצגו כיורשיהם של המכבים הנלחמים בכופרים בארץ ישראל וכן בארצות הבלטיות, בפרוסיה ובליטא. הטבטונים נזקקו לדימויים אלה בעת מאבקם בשבטים הפאגנים בצפון אירופה במהלך המאה השלוש עשרה. בדרך זו ביקשו חברי המסדר ליצור תדמית חיובית לארגונם, וכן להצדיק את שליחותם הדתית ואת מלחמת החורמה אותה ניהלו נגד השבטים הפאגנים בארצות הבלטיות.

ניתן לציין כי ראשי הכנסייה והמלוכה בתקופה הצלבנית, תמכו אף הם בשליחותם של הטבטונים וכינו את חברי המסדר כמכבים השומרים על בית ישראל. הם נזכרו כמכבים הנבחרים המגינים על הנצרות. הטבטונים יחד עם המסדרים הצבאיים הותיקים (הוספיטלרים, טמפלרים ומסדר המצורעים) אף אימצו את דמותו של יהודה המכבי ואת תכונות מנהיגותו. שמו נזכר לצד שמם של ראשי המסדר כמנהיג אשר עודד את לוחמיו וחיזק את אמונתם באל.

בהרצאה זו תיבחן השאלה האם לקשר ההדוק אותו יצרו הטבטונים עם מורשתם של המכבים, נמצא גם ביטוי גיאוגרפי-יישובי בזיקה אל האתר בו שכנה מודיעין בתקופה המקראית ובימי הביניים בתקופה הצלבנית ?

נושאים אלה ייבחנו בזיקה למצאי הארכיאולוגי ולמקורות ההיסטוריים בני התקופה, וכן בהתייחס לעובדה כי במאה השלוש עשרה, בתקופה בה התבססו הטבטונים בארץ ישראל, נכלל אזור של מודיעין רק תקופה קצרה בתחומה של הממלכה הצלבנית. הצלבנים שלטו באזור מודיעין בואכה ירושלים בשנים 1229-1244, אך שלטונם היה רופף ונעדר כל פעולה התיישבותית מודגשת באזור זה.

לסיכום, תתקיים הערכה לנושא השימוש בדימויי גיבורי המקרא ובראשם המכבים, לעיצוב זהותם הצבאית והרוחנית של המסדר הצבאי הטבטוני בארץ ישראל ובאירופה. בנוסף, תינתן הבחנה לנושא זיקתם הגיאוגרפית של חברי המסדר אל אתרה של מודיעין המקראית והצלבנית.



## האם היה יהודה המכבי תלמידו של יהושע בן-נון?

### דוד השביט

כאשר יהודה המכבי החליט למרוד בשלטון היווני-סלואקי היה ברור לו שמולו עומד צבא מאורגן ומתורגל, ומפקדים השולטים באנשיהם ויודעים להפיק לקחים מקרבות וכשלונות, ואילו כל העומד לרשותו היה קומץ איכרים בעלי מוטיבציה גבוהה, אולם חסרי ניסיון צבאי ונשק, הכרת הארץ ומיתולוגיה של הקרבות, שנערכו בעת כיבוש הארץ, לאחר יציאת מצרים. היה עליו לנצל יתרונות אלה מול הקיבעונות של המצביאים היוונים ולהפתיע אותם כל פעם מחדש.

יהודה המכבי הפנים עובדות אלו והחליט לאמץ את הלקחים מקרבותיהם של קודמיו: יהושע בן-נון וגדעון. הקרב הראשון שהותיר את רישומו על יהודה היה קרב מי-מירום שבו ניצל יהושע יתרון טופוגרפי. והכניע את מרכבות הברזל של חצור. ואכן יהודה המכבי, בשני קרבותיו הראשונים: (167 לפנה"ס) קרב מעלה לבונה וקרב בית-חורון, ניצל יתרונות טופוגרפיים דומים והכניע את היווניים בעזרת קומץ איכרים נלהבים.

בקרב הבא - קרב אמאוס (165 לפנה"ס) הפתיע יהודה את מחנה היוונים באישון הלילה, כשם שעשה גדעון בזמנו.

בהמשך הפיקו היוונים את המסקנות המתבקשות וניהלו את צבאותיהם בשטחים פתוחים ויהודה נאלץ לאמץ את דרכי היוונים ולהיערך בצורה דומה. בקרב חדשה (161 לפנה"ס) הוכיח יהודה כי לא נס ליחו והוא מצליח להפיל את ניקנור בפח ולנחול ניצחון מפואר.

איננו יודעים אם יהודה השתכר מניצחונותיו וחלשה דעתו, או שעייף מניהול קרבות, אולם הוא לא הפיק את הלקחים המתבקשים מקרב העי, שניהל יהושע. כאשר נערך בכחידס לעומתו בקרב אלעשה (161 לפנה"ס) נקט יהודה את אותה התחבולה שנקט כנגד ניקנור. אולם בכחידס התכוון, וכמו שיהושע לכד את מלך עי בין כוחותיו, כך לכד בכחידס את יהודה והרגו.

האם יכול עדיין יהודה לכנות עצמו כתלמידו של יהושע? לשומעים התשובה.

## ואדי ענבה – פארק טבע עירוני

### פרופ' גדעון שריג

ואדי ענבה מהווה את פארק הטבע העירוני הראשי למודיעין, באורך של כ- 6.5 ק"מ מהמרכז העירוני הראשי (המע"ר) והתחנה המרכזית ועד לכביש 1, כביש ירושלים ת"א והמשכו אל נחל האילון.

במקביל, הואדי מהווה את הציר הראשי לניקוז מי הגשמים והנגר העילי של מודיעין וכן לתשתיות נוספות (כגון קווי ביוב, קווי בזק וכו').

המושג פארק טבע עירוני הנו מושג חדש, אשר משלב בתוכו הן את הפארק העירוני הפעיל והאינטנסיבי והן את שטחי שימור הטבע, הנוף הטבעי ובעלי חיים הכוללים קינון ציפורים בואדי ובסביבתו.

הפארק נצפה מרובעים עירוניים, והוא נחצה על-ידי מערכת כבישים הראשיים של העיר. חציית הפארק תהיה באמצעות גשרים עיליים עם מפתחים גדולים כך שהפארק זורם כיחידה שלמה מתחת למערכת התנועה העירונית הראשית.

הפארק בכללותו ברמת פיתוח אקסטנסיבית מינימלית עם דגש על שמור המערכת הטבעית, כשהקטע המערבי ביותר שלו הצמוד למע"ר הנו הקטע האינטנסיבי היחידי אשר מתאפיין במתקני משחק, נופש, אגם, שייט, דשאים, צמחייה וחורשות.

בנוסף, יש לציין שלפארק ישנם ערכים של פארק אזורי הכולל בתוכו מערכת תנועה של הולכי רגל, שבילי רכיבה על אופניים וכן רוכבי סוסים.

הפארק מחבר בין השטחים הבנויים לשטחי החורש של קק"ל ביער בן-שמן למערכת השטחים הפתוחים של העיר מודיעין והשכונות המערביות, ומתקשר אזורית לפארק אילון ונחל האילון הזורם מירושלים לים התיכון..

## מחקר "העקב העיטי בשפלת יהודה"

גלעד פרידמן אוניברסיטת תל אביב  
בהנחיית פרופ' יורם יום טוב וד"ר יוסי לשם

אוכלוסיות דורסים רבות נפגעו בצורה משמעותית בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת עקב שימוש מסיבי ברעלים להדברת מכרסמים ושאר מזיקים לחקלאות. מיני דורסים אחדים המקננים בצפון הארץ הוכחדו לחלוטין, ורוב המינים האחרים פחתו משמעותית במספרם. בנוסף לירידה באוכלוסיות שנגרמה על ידי רעלים, מספר מיני דורסים נפגעו עקב הרס של בתי גידולם.

בשנים האחרונות נכרת התאוששות של מספר מיני דורסים בזכות בקרה טובה יותר על החקלאים ושימוש ברעלים מתקדמים אשר רעילים פחות לסביבה. אחד ממיני הדורסים אשר עבר משבר קשה בעבר ואף היה על סף הכחדה הוא **העקב עיטי** - **LONG-LEGGED BUZZARD (*Buteo rufinus*)**. עקב עיטי הינו מין ממשפחת הנציים ומסדרת דורסי היום. זהו עוף יציב באזור הים תיכוני של הארץ. ומצוי בשטחים הרריים בצפון הארץ ובמרכזה, אך יש פרטים שמוצאם בארצות אחרות החורפים וחולפים ברחבי הארץ.

העקב ניזון מיונקים קטנים, זוחלים שונים ואף עופות וחרקים אותם הוא צד לאחר זיהויים מנקודות תצפית, אך הוא עוקב אחר טרפו גם בדאייה. על מנת לאתר את טרפו העקב זקוק לשטחים פתוחים המאופיינים בבתות וגריגות ים תיכוניות, המאפיינים את **מרחב מודיעין**, כאשר חורש ים תיכוני מהווה עבורו מכשול באיתור טרף.

### הרקע למחקר:

זוגות רבים של עקבים קיננו בעבר בנחלי הרי יהודה אשר סיפקו להם גם אזור קינון מצוקי וגם שטחים פתוחים על מנת לאתר טרף. בעשרים השנים האחרונות הקינון בהרי יהודה פחת משמעותית וזוגות רבים של עקבים עברו לקנן בשפלת יהודה, ומקננים שם עד היום, כאשר זוגות העקבים מאמצים סגנון קינון חדש בהיקפו עבור העקבים, סגנון זה מתאפיין בקינון על עצים.

בספרות מצוין כי עקבים נוהגים לקנן במצוקים ולעיתים נדירות בלבד הם מקננים על עצים. מספרם הרב של העקבים המקננים על עצים וההפחתה במספר הקנונים במצוקים מובילה למסקנה כי התרחש כאן שינוי משמעותי באוכלוסיית העקבים ביהודה. לדעתנו הסיבה לשינוי זה היא התפתחות חורש ים תיכוני באזור נחלי הרי יהודה. חורש זה יצר קושי רב באיתור מזון העקבים ומחייב מעבר לשטחים פתוחים במצוי מזון, אך אין מצוקים המתאימים לקינון – שטחי שפלת יהודה. עקב כך העקבים נאלצו להסתגל לקינון מסוג חדש, הוא הקינון על עצים.

**זוהי תופעה ייחודית בקנה מידה עולמי!** אוכלוסייה שלמה של עקבים עיטים אשר סיגלו לעצמם סגנון קינון חדש בהיקפו.

### מטרת המחקר העיקרית היא:

הבנת התהליכים האקולוגיים המשפיעים על שינוי זה, ומתוך כך הבנת הגורמים הנחוצים לשמירה על העקב העיטי. המחקר החל בתאריך 14.2.07 ונעשה בשיתוף עם קק"ל, החברה להגנת הטבע ורשות הטבע והגנים.

### **אוכלוסיית העקבים ביהודה :**

עקבתי אחר כ-32 זוגות עקבים עיטים. מהם מצאתי ועקבתי אחר כ-**עשרים וארבע קינים**.  
אנו מטפסים לכל קן פעיל רק לאחר שהגוזלים בקעו. לרוב, הביקור בקינים מתבצע כאשר  
הגוזלים בני שבוע ימים, והביקור השני כאשר הגוזלים בני 30 יום.  
בביקור הראשון הגוזלים נמדדים, נשקלים ומצולמים, ובביקור השני הם אף מסומנים  
בטבעות צבעוניות.  
בנוסף, אנו לוכדים עקבים בוגרים ומתקינים על גבם משדר רדיוטלמטרי על מנת לעקוב  
אחר תנועותיהם בטריטוריות הקינון.

### **חשיבות מרחב מודיעין כבית גידול עבור ציפורים :**

1. קיני דורסים רבים מצויים במרחב מודיעין, ביניהם אוכלוסיות דורסים כעקבים  
עיטים, חוויאים, בזים, ניצים, תנשמות, אוחים וכוסים.  
סמיכות הקינים לשדות חקלאיים, לבתות וגריגות ים תיכוניות מאפשרת גישה נוחה  
וקרובה אל אזורי הצייד. כך מרחב מודיעין מהווה בית גידול אופטימאלי עבור  
אוכלוסיות הדורסים.  
**קינים אלו, המצויים במרחב מודיעין, נמצאים בסכנה קיומית, עקב איום מוחשי מצד  
העיר המתרחבת!  
הרס בתי הגידול ידועה בעולם כולו, ובישראל, כגורם הראשי להכחדת מינים ובתוכם  
הדורסים.  
לצערנו, גם במרחב מודיעין הרס בית הגידול צפוי לגרום לפגיעה אנושה בקרב  
אוכלוסיות הדורסים.**

2. מרחב מודיעין הינו חלק מהמסדרון האקולוגי היס תיכוני המחבר את דרום הארץ  
אל צפונה דרך גבעות השפלה, בשטח גבעי – הרהרי המהווה את הכתפיים הצרות של  
המדינה. מסדרון זה מאפשר מעבר בעליי חיים והפצת צמחי בר. חיות בר יכולות לנצל  
את המסדרון רק אם הוא גדול מספיק על מנת לספק להם מרחב שחור מזון בזמן  
מעברם.  
חלק ניכר מחצי מיליארד העופות הנוודים החולפים מעל ארצנו כל שנה משחרים אחר  
מזון ולנים במרחב זה: **עשרות אלפי עיטי חורש, איות צרעים, ניצים קצרי אצבעות ועוד**  
**דורסים רבים לנים במרחב מודיעין בתקופת הנדידה. התרוממות עשרות אלפי**  
**הדורסים מלינת הלילה הינה מהמחזות המרשימים ביותר!**  
**המרחב מאכלס גם יונקים גדולים כצבאים, תנים, שועלים, דורבנים, גיריות וצבוע**  
**מפוספס. יצורים אלו יתקשו לשרוד בשטח מצומצם ומבותר.**

## **המרחב הירוק**

**גלעד מסטאי, יערן בן שמן**

ההרצאה תעסוק בסקירה על היערות והפארקים סביב העיר מודיעין, סקירה על תחילת הייעור באזור, מגמות הייעור לאורך השנים, ומחשבות לגבי ייעור עתידי ופיתוח יערני של השטחים שסובבים את העיר.

בהרצאה אדון במשק יערני המסביר את הממשק לטיפול, לטיפול ולהגנת היער, ממשק יערני המשלב קליטת קהל רב ביערות מאידך, ומצד שני מגמות של שימור והגנה על היער.

## מחלף בן שמן

יחיאל זלינגר

חופר-חוקר, רשות העתיקות

במהלך השנים 2000-2002 נערכו ארבע עונות חפירות הצלה במחלף בן-שמן, במסגרת עבודות פיתוח וסלילה בכביש חוצה ישראל. החפירה נערכה ע"י רשות העתיקות במימון חברת כביש חוצה ישראל והיא נוהלה על ידי יחיאל זלינגר בסיוע מיקי עין גדי וגרגורי סרי (מנהלי שטחים).

חפירת מספר ריבועי בדיקה בשטח האתר חשפו כי השטח נחרש ונהרס, בעת עבודות הכנת קרקע לנטיעת יער בן שמן ע"י קק"ל, ורק המכלולים החצובים מתחת לפני השטח שרדו. עקב גודלו של האתר (מעל עשרה דונם) החלנו בחישוף מכני שיטתי עד גילוי ממצא כלשהוא שהוביל לחפירה ידנית. בשיטה זו נחשף כל שטח המחלף עד סלע האם.

בחפירה נחשפו שרידי ישוב כפרי, שנוסד במהלך התקופה החשמונאית והמשיך לתפקד במהלך התקופה הרומית עד למרד בר-כוכבא (מאה א' לפנה"ס - תחילת מאה ב' לסה"נ). התיישבות נוספת הייתה במקום במהלך התקופה הביזנטית והאומאית (מאה ו' לסה"נ - מאה ט' לסה"נ) וכן שרידי ישוב נוודים מהתקופה הממלוכית (מאה י"ג לסה"נ).

### א. ימי הבית השני

שכבה זו משקפת את יסוד הכפר החל מהתקופה החשמונאית ועד לימי המרד הגדול (68 לסה"נ). הכפר הקטן, בעורף החקלאי של העיר לוד, השתרע על פני כמעט כל שטח החפירה. האוכלוסייה בישוב הייתה יהודית ומעידים על כך הממצאים האופייניים לתקופה זו כמו כלי אבן והמקוואות הפרטיים הרבים הפזורים בכל תחום הישוב. מציאת שמונה מקוואות בשטח ישוב כה קטן מעידה כי תושביו היהודיים שמרו על דיני טומאה וטהרה באופן קפדני. כאמור מבני הישוב נהרסו לחלוטין, אך פריסת המתקנים החצובים מעידים כי מדובר בכפר המורכב ממספר יחידות עצמאיות של בתי אב, שבכל אחת מהן מקווה, בור מים ומחילת מסתור. סמיכותו לכביש הרומי הראשי החשוב המחבר בין יפו וירושלים, ובתחילת העלייה המובילה למעלה בית-חורון, הביאה ככל הנראה לפגיעה בו ע"י חיילי גאלוס,

במסעם בשנת 66 לסה"נ לכיבוש אזור ירושלים (מלחמת היהודים ב: י"ט-1). גם הקמת מחנה המשמר בתל חדיד הסמוך ע"י אספסינוס בסתיו 68 לסה"נ (מלחמת היהודים ד: ט-1) השפיעה על הישוב היהודי הקרוב. רוב המתקנים המתוארכים לשכבה זו מכילים מילוי מאוחר ולכן תיארוכם מתבסס על שיוכם הטיפולוגי ולא לממצא החרסים והמטבעות. מאפיין נוסף המחזק את זיהוי האתר כישוב יהודי הן מערכות מסתור המתוארכות לימי המרד הגדול ומרד בר- כוכבא. הפיזור הנרחב של המחילות ומימדיהן הקטנים (יחסית לשפלה) מצביעים על האפשרות כי מדובר במקלטים פרטיים-ביתיים ששימשו לכמות מצומצמת של פרטים.

בתחתית אחת המקוואות (אתר 31) נמצאו מספר כלים תמימים ביניהם סיר בישול - טרה ETS שלם מהמאה השנייה לסה"נ וכן שבר כלי יבוא מאיכות מעולה ( סיגלטה מזרחית). ממצא קראמי רב נמצא בכל חללי המערה ולאחר עבודת רפאות (בניית שברי החרסים לכלים שלמים) קיבלנו קבוצת גדולה של כלי בית, ששימשו ככל הנראה, למשפחה שהתגוררה במערכת התת-קרקעית בימי מד בר כוכבא. באחד מחללי המסתור נמצאה מטבע המתוארכת לימי הקיסר אדרינוס (117-138 לסה"נ) דהיינו ימי מרד בר כוכבא. קערת זכוכית מחלל אחר דומה לממצא ממערת האגרות במדבר יהודה ולכן גם היא מצביעה על שימוש במכלול בימי מרד בר כוכבא.

הישוב החקלאי אותו חפרנו במחלף בן שמן הוא אחד מכמה ישובים דומים מימי הבית השני, שנחפרו בשנים האחרונות באזור שפלת לוד. התמונה העולה מאתרים אלו מציגה באופן כמעט מלא את האזור החקלאי (הינטרלנד) של שולי העיר היהודית החשובה באזור- לוד.

תמונת הישוב העולה מהכפרים הרבים סביב לוד מעידה כי פרברי העיר ותחום ההשפעה שלה היה נרחב בהרבה מהידוע לנו, וכן שתפרוסת הישוב החקלאי הייתה צפופה מהמוכר. מיקום רוב האתרים, על שולי הגבעות האחרונות של הרי יהודה, אפשרה לתושביהם לנצל את השדות החקלאיים הפוריים בשפלת לוד.

## **ב. התקופה הביזנטית והערבית הקדומה**

בשלב זה התרכז הישוב בחלקו הצפוני של האתר והוא כולל בית בד מהמאה השישית וברכת קשתות המתוארכת לתקופה הערבית הקדומה. נראה כי המכלול המאוחר מצטרף לממצא מאותה תקופה שחפרה אוניברסיטת באר- שבע ובו היה מבנה ציבורי גדול שהם הציעו לזהותו כח'אן מהתקופה הערבית הקדומה. מבנה בית הבד, שתוארך לסוף התקופה הביזנטית, השתמר לגובה של רק חצי מטר אולם על סמך השרידים ניתן לשחזר אותו לגובה שתי קומות. בקומה הראשונה נבנו שני טורי קשתות במרווחים מדויקים של מפתח ברוחב 3.80 מ', שתמכו בגג. הקומה השנייה הייתה בנויה מעל חלק מהמבנה ועדות לכך מצאנו בחלקי רצפת פסיפס לבנה, שהתמוטטה עם חורבנו ונפלה על רצפת הקומה הראשונה. שברי רצפת הפסיפס חתמו שני קנקנים ביזנטים באתרם- על רצפת הקומה הראשונה. בית הבד הורכב ממתקן פריכה (ים וממל) ומתקן סחיטה. את מתקן הפריכה (הים) לא מצאנו במהלך חפירת המבנה אולם בפינת אולם הקומה הראשונה, על רצפת סלע מיושר, הבחנו במסלול הליכה עגול סביב המקום בו הייתה בעבר אבן הים. מתקן הסחיטה הורכב מקורה ארוכה, שקובעה לקיר המזרחי, ובקצה השני שלה חוברו שתי משקולות אבן בגובה 1.20 מ' ובקוטר 0.80 מ' בעזרת מתקן בורג. השמן הנסחט התנקז לאגן ניקוז רבוע מאבן, שמוקם ממערב למשקולות, ושולב ברצפת לוחות אבן.

הממצאים מהתקופה הערבית הקדומה בכל האתר מעידים כי מדובר במכלול שלם של מבנה ציבורי עם כל ספיחיו. נראה כי אכן ניתן לקבל את הצעת חופרי אוניברסיטת באר שבע שהיה במקום ח'אן/ תחנת דרכים/ אכסניה שהוקמה בסמוך לדרך לוד- ירושלים (דרך בית חורון) העוברת בסמוך.

## **ג. התקופה הממלוכית**

בתקופה זו התיישבו נוודים, בעיקר בחלקו המזרחי של האתר, ולכן השרידים ממנה דלים. מספר משטחים מהודקים ומרוצפים, ששימשו למאהלים וכן שימוש חוזר במספר בורות מים ומקוואות כבורות אשפה בהם חרסים מהתקופה הממלוכית מעידים על הנוכחות מתקופה זו.



## בעקבות הקברים האבודים

פרופ' יאיר פרג ז"ל

מיתוס אדיר הותירו אחריהם המכבים בהיסטוריה היהודית: מעטים מול רבים, נס כד השמן, מי להי אליי. בכל שנה מתעורר המיתוס בכל רחבי העולם בדמות של חג אהוב שיש בו מאות חנוכיות, נרות, סופגניות ולביבות, ואין בו איסורים. מודיעין החדשה קמה על מיקומה המשוער של מודיעין ההיסטורית, ורק את קברות המכבים שאולי נמצאים לא הרחק משם, אופף ענן סמיך של מסתורין, שכחה ואי ודאות.

*יושמעון העביר את עצמות אחיו (יונתן) וטמן אותן במודיעין מולדתו, שמעון בנה גם מצבה גדולה מאוד לאביו ואחיו משיש לבן ומשופה, והעלה אותה לגובה רב, נראה למרחוק, ובנה סביבה סטוויים והקים עמודים חצובה מאבן אחת (מונוליטיים), חפץ מרהיב עין: נוסף על כך בנה שבע פירמידות להוריו ואחיו, אחת לכל אחד, עשויות להפליא בגודלן ויופיהן, והן נשתמרו עד עצם היום הזה" (יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים, ספר י"ג, 211).*

מעבר למיתוס, ההיסטוריונים מייחסים חשיבות רבה לקיומם של המכבים: בין השאר, הם רואים בהם אחראים לאי הפיכתו של עם ישראל לעוד עם פגני אבוד, שהשיג את שחרורו הלאומי על ידי לוחמת גרילה מתוחכמת וייחודית, גם בעולם הנוצרי נערצים המכבים כסמל להקרבה עצמית על קידוש השם

סמל לניצחון האמונה באל אחד וסמל לניצחון הרוח על החומר. במאות הקודמות הלהיב תיאורו המפואר של מבנה קברי המכבים את דמיונם של חוקרי ארץ ישראל ואוהביה, דווקא עם חזרתו של עם ישראל לארצו, מסתבר, הפכה ההתלהבות הזאת לנחלתם של ארכיאולוגים אחדים וחוקרים המשוגעים לדבר.

באמצע המאה המקודמת החלו ארכיאולוגים צרפתיים וכן חוקרי ארץ ישראל Palestine Exploration (PEF) בריטיים שהשתייכו לקרן לחקירת פלסטינה, בחיפוש אחר מודיעין הקדומה ובפרט אחר קברות המכבים. לא ברור באילו מקורות השתמשו במחקרים, אך כאלה לא חסרים, על פי ספר המקבים (המילה: "מקבים" נכתבה כך במקור) מודיעין נמצאת בכניסה לארץ יהודה, על גבעה רמה הנשקפת לבאים מן הים (חוף יפו). על הגבעה עמד מבנה הקברים המפואר של משפחת החשמונאים, ועליו שבע פירמידות שבנה שמעון להוריו ולאחיו. במשנה ובתלמוד מתוארת מודיעין כיושבת ליד דרך עולי הרגל לירושלים, מרחק יום הליכה

מירושלים, בספרו של אשתורי הפרחי, הגיאוגרף הראשון של ארץ ישראל שחי במאה ה-14, כתוב: "מודיעים הנזכר סמוך לירושלים...וקורין לה מידעה", ואילו סנט הירונימוס, פילוסוף וקדוש נוצרי שחי בארץ ישראל במאה הרביעית, כותב: "מודיעים, כפר אצל לוד, משם היו המקבים..."

הנוצרים, בעיקר, הרבו לייחס למודיעין מיקומים שונים: קסטל, צובא, עפרה, תקוע, לטרון, תל גזר, אל קובב (משמר אילון) ועוד. אולם, התיאורים במסורות שלנו ואצל הירונימוס שוללים את ארבעת הראשונים, ואילו לטרון היא אמאוס המוזכרת בספר המקבים כמקום אחר.

באשר לתל גזר, כעת כבר ידוע שזוהי גזר, והתיאור הגרפי במפת מידבא מוציא מכלל אפשרות את כל המקומות, למעט יישוב אחד בחבל מודיעין של היום. במפת מידבא, פסיפס מהמאה השישית שנחשף בעבר הירדן, מתוארת מפת הארץ ובמרכזה ירושלים בהגדלה. במפה מציינים גם את "מודיתא, היא מודיעין, ממנה באו המקבים", והיא ממוקמת בין בית חורון ולוד.

ראשון החופרים באתר קברות המקבים היה הארכאולוג הצרפתי גירן. בסוף שנות ה-60 של המאה הקודמת חיפש גירן לשווא את מודיעין בלטרון ובתל גזר. כשנואש חזר לפריז, ויום אחד התגלגל לידיו במקרה העיתון "לה-מונד", בכתבה שעסקה במסעו של הכומר עמנואל פונר בארץ הקודש, סופר על היתקלותו בכפר אל-מידיה, בדרכו ללוד. פונר דיווח על חורבות שהיו לדעתו חורבות העיר הקדומה מודיעין, וזאת לפי הדמיון הרב שמצא בין השמות אל מידיה ומודיעין, וכן בשל העובדה שהכפר היה מרוחק מלוד מהלך שעתיים בלבד. בנוסף, פירוש השם "אל מידיה", הוא "מודיעים". ידיעה זו הלהיבה את גירן, ובשנת 1870 חזר לפלשתינה במטרה למצוא את מודיעין וקברות המכבים שבה, ולחפור אותם.

שנה לפני ביקורו הראשון של גירן שמע על אל-מידיה חוקר מטעם המשלחת הבריטית, והלך לנסות את מזלו בשטח. זקן ערבי שעצר כדי לשאול על הדרך, העמיד אותו על טעותו. הכפר שחיפש היה חדש יחסית, כך אמר הזקן, נוסד על ידי כפריים שבאו לכאן מהגליל במאה ה-18 ונקרא בתחילה אל-מינינה. אל-מידיה לא היתה אלא חורבת אל-מידיה ליד נחל מודיעין, כקילומטר מערבה מאותו מקום. בשטח התברר גם שהכפר אל-מידיה של ימינו מצוי בכלל בעברו השני של נחל מודיעין, ועל פי תוואי הדרך מן הסתם לא ייתכן שהדרך הראשית לירושלים ירדה ועלתה בערוץ העמוק של הנחל פעמיים. הזקן הצביע לכיוון מעלה הגבעה והוסיף שיש שם אתר שנקרא "קבור אל יהוד", ואולי אלה הם קברות המכבים שחיפש.

החוקר התלהב מאוד, כי לא הכיר בארץ אף מקום הנקרא "קובור אל יהוד" – דבר המצביע כי המדובר בוודאי בקבר יהודי חשוב במיוחד – ואם זהו המקום, מובן שאלו הם קברות המכבים. מיהר הדוקטור לעבור את הערוץ, נתקבל בכוכי קבורה מרשימים, 20 במספר, והחליט שמצא את מבוקשו, את העובדה שהיו שם 20 קברים ולא שבעה כמספרם של בני המשפחה, הוא הסביר בהשערה כשנראה צאצאיה של משפחת החשמונאים ביקשו להיקבר ליד מייסדי השושלת המיתולוגיים.

גירן, שהיה חוקר בעל ניסיון רב בתחום, שמע את אותו סיפור עם תוספת: קברות המקבים נמצאים ליד קברו של השיח' הקדוש אל-חירבאווי. הוא שכר כמה כפריים, והחל לחפור. במרחק כ- 20 מטרים מהקבר התגלו שרידים ברורים של אבני גזית גדולות, 6.5 מטרים גודלם. השרידים העידו על מבנה מפואר עם כניסות לשישה כוכי קבורה, כאשר המזרחי שבהם כפול כלומר, סך הכול שבעה. אמנם עצמות אדם לא נמצאו בקבר (לפי המסורת הן הועברו לבזיליקה באנטיוכיה שבסוריה – שטח שכיום שייך לטורקיה), אבל בדיוק כמתואר אצל פלביוס, ליד הפתחים ניצבו עמודים מונוליטיים וקירות חצובים באבן חלקה. עוד נמצאו באתר שרידי חצר גדולה (סטיו), ולהתלהבות מיוחדת זכתה אבן מרובעת ושטוחה, שבצדה העליון היה חצוב שקע רבוע במידות 2 על 2 מטרים. גירן הביא לעזרתו אדריכל מומחה למבנים עתיקים. האדריכל הכין סקיצות מרשימות, וקבע שהאבן המיוחדת הזאת היתה בסיס לפירמידה, והונחה על גגה של כל יחידת קבר. לפי הבסיס הוא אמד את גובהה של הפירמידה בכ-חמישה מטרים.

החוקר הבריטי קונדר שהגיע שנים אחדות אחרי גירן, הכין על פי הממצאים בשטח סרטוט ובו ממש רקונסטרוקציה של המבנה. הסרטוט הזה צונזר על ידי המשלחת, משום שהוא פשוט לא התאים לתיאור של ארכיאולוג נוסף, הכומר הצרפתי קלרמונט גאנו. קלרמונט גאנו נחשב לארכיאולוג חשוב ואמין, ואף התפרסם כשחשף ממצאים ארכאולוגיים מזויפים. אולם כנוצרי אדוק, הוא דאג לפאר את שמה של הנצרות בכל מקום שהגיע אליו, ולא אחת עשה זאת בעזרת ממצאים שהשיג. במבנה שיח' אל-חירבאווי הוא מצא לדבריו מוזיקאה שבה מצויר צלב גדול וטען שהמבנה הוא ביזנטי נוצרי, ועוד קבע כי הוא איננו חד תקופתי. בכוח סמכותו המקצועית הוא השפיע על חוקרי המשלחת הבריטית למנוע את פרסום הסרטוט של קונדר.

אולם המכה הסופית לתאוריה של גירן וחבריו, באה דווקא מעודף התלהבות ציונית. בסוף המאה הקודמת, קמה באנגליה אגודה שנקראה "המכבים הקדמונים"

ובראשה עמד הרבט בנטוויץ', עורך דין ידוע וממנהיגי הציונות באנגליה. במאמרים ונאומים חוצבי להבות, כדרך הימים ההם, קרא לעם ישראל לשוב וליישב את ארצו ולהפריח מחדש את תפארת האבות. בגאולת מודיעין ובהקמת עיר מודרנית על חורבותיה ראה בנטוויץ' מבצע חשוב ביותר. קונדר, שהיה לציוני נלהב, בא לעזרתו וסיפר לו את כל המוצאות אותו בחורבת אל-מידיה ואת אכזבתו בעקבות פסילת המקום על ידי קלרמונט-גאנו. בנטוויץ' התלהב, ובעזרת ארכאולוג ה – ששמע גם הוא את הסיפור ותרם מכספו, שבמתחם אל-מידיה. בנוסף, יצא בנטוויץ' בסדרת הרצאות ואף כתב ספר בנושא, במטרה מוצהרת להפוך את אל-מידיה למודיעין העברית החדשה. אם טעה בתום לב או היה לפוליטקאי מעגל פינות – קברות המכבים, בכל אופן, לא שם היו.

בשנת 1908 שוב התעוררה תעלומת הקברים. הפעם, היו אלה תלמידי גימנסיה הרצליה שיצאו בעקבותיהם. הם פנו מבן שמן מזרחה, הגיעו ל – 20 הקברים החצובים בסלע והמכונים "קבור אל יהוד", והיו משוכנעים שמצאו את מבוקשם. מאז השתמרה מסורת של עלייה לקברי המכבים במקום זה, הכוללת את הדלקת הלפיד בחנוכה, ולאחרונה, גם את נקודת ההתחלה של מירוץ הלפיד במכבייה. תלמידי גימנסיה הרצליה לא ידעו שטעו רק בכ – 500 מטרים משם במעלה הגבעה. המבנה המתואר אצל פלביוס ובספר המקבים, היה מצוי במקום שנקרא אז שיח' אל-חירבאווי, וכיום חורבת הגרדי. מסע התלמידים אולי לא היה הראשון שהגיע למקום, אך מסיבה לא ברורה היה זה האירוע האחרון של התחקות אחר קברות המכבים האמיתיים.

כיום ברור כי הארכיאולוגים במאה הקודמת חפרו בחורבת הגרדי: הם מציינים בפירוש כי חפרו ליד שיח' אל-חירבאווי, תיארו את מיקומו כקילומטר מערבה מהכפר אל-מידיה ומעבר לערוץ נחל מודיעין, ואף השאירו מפות מפורטות. הגיאוגרף זהר ברעם והארכיאולוג – עיתונאי צבי אילן ערכו חפירות ומדידות מדויקות, ועל פי הכיוונים במפות וגודל שרידי המבנה הם קבעו מעל לכל ספק שכאן אכן היה המוזולאום שחפרו גירן וחבריו. פרופסור מיכאל אבי יונה ז"ל, מגדולי חוקרי ארץ ישראל ובר סמכא בזיהוי אתרים הסטוריים, קבע גם הוא במחקריו שהשרידים במקום מתאימים לתיאור במקורות. תמיכה לכך באה לאחרונה גם מד"ר שמעון גיבסון מרשות העתיקות, שערך מחקר מעמיק על פיעלות הסקר הבריטי. הצהרתו הנחרצת של קלמונט גאנו, המכחישה את האפשרות שהמקום היה קבר המכבים, ניתנת לסתירה. הוא לא ידע לתארך לפי חרסים, כך מסתבר, ובמקום נמצאו לאחרונה לא מעט חרסים מתקופת החשמונאים. הוא גם לא היה בקיא

בנושא הבנייה הרב שכבתית, ודווקא הנוצרים שפיאר כל כך בכתביו ושאימצו את המכבים כגיבורים, בנו על המקום בשיטה זו מבנה אחר (מנזר ככל הנראה).

עוד התברר כי הצלב שמצא קלרמונט גאנו איננו ביזנטי כי אם צלבני, והוא מדגיש את רב השכבתית של המבנה. והעיקר, השם אל-מידיה מציין כי זוהי מידעה שהזכיר אשתורי הפרחי, והשם "קבור אל יהוד" מיוחס אף הוא למידייה ולא לכוכים הנקראים "קברות המכבים" (המקומיים כנראה לא ייחסו חשיבות רבה לכוכים אלה, שמאות כמותם פזורים בכל האזור). גם קונדר מדגיש זאת בתיאורו. זאת ועוד, בחפירות הצלה שנעשו על הגבעה מטעם האוניברסיטה העברית, נמצאו שרידי כפר מתקופת בית ראשון ובית שני, כולל מקווה משומר היטב.

אפשר לסכם, אפוא, כי ליד גבעת חורבת אל-מידיה נחשף הכפר מודיעין שהטביע את חותמו על ההיסטוריה האנושית, והשרידים שבפסגת הגבעה הם קרוב לוודאי שרידי המוזולאום של גיבורי האומה – המכבים. בנובמבר 1995, בגבעת מודיעין העתיקה, נחשפה מערת קבורה מפוארת מתקופת בית שני, ובה 20 גלוסקמאות עם שמות עבריים ועל אחת מהן אף כתוב "חשמני". משום שכבר היה מוסכם שקברות המכבים נחשפו ליד אל – מידיה במאה הקודמת, ושלדי המכבים עצמם קבורים באנטיוכיה, נפלה מבוכה בקרב הגופים העוסקים בנושא ושיתקה את העבודות באזור. המערה, אף על פי ששוקמה, נותרה בשיממונה והתגלגלה אל בין הכיסאות (או ליתר דיוק, לשוליו הסואנים של כביש בן שמן).

חמור מכך, עתידם של השני האתרים הללו לוט בערפל כבד. אם קיימת סברה שהמערה היא במקום הנכון, הרי שהיא עדיין לא נחקרה לעומק, ואף לא נעשה דבר כדי להרחיקה מעשן המכוניות ושודדי העתיקות, ואם אזור גבעת "קברות המכבים" (אל-מידיה) היא היא מודיעין העתיקה – גם אם לא הוכח הדבר סופית והוא רק בגדר האפשרות הסבירה ביותר – כיצד ייתכן שבאמצע גבעה זו מתוכנן לעבור הכביש המהיר (מספר 45) לירושלים, מחלף חדש עומד להיסלל, ואולי גם תונח מסילה ותקום תחנת רכבת?

רשות העתיקות הוציאה מכתב ובו היא מתייחסת אל תכניות הסלילה (שאושרו עקרונית כבר לפני כעשר שנים): "הרשות אוסרת ותאסור סלילת כביש 45 ומסילת ברזל", ודורשת "למצוא מבחינה תכנונית חלופות לביצוע העבודות המבוקשות מחוץ לתחום האתרים המוכרזים כחוק". יש לקוות שעכשיו, כשהציבור וכן הרשויות מודעים לחשיבותם של האתרים, אולי הם יוכרזו כנכסים לאומיים מטופחים כראוי.

יהיה זה עצוב מאוד אם יום אחד יישאר שלט המורה אל קברות המכבים, ומאחוריו  
רק כביש מהיר לירושלים.

**פרופ' יאיר פרג ז"ל**

תרפ"ט-תשס"א

